

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

SPÅREN AV DET GAMLA ROSENLUND

Historiseringen av en föränderlig stadsmiljö

Johanna Leirvik

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen
med huvudområdet kulturvård med inriktning mot
bebyggelseantikvarisk verksamhet

2017, 180 hp

Grundnivå

2017:25

SPÅREN AV DET GAMLA ROSENLUND
Historiseringen av en föränderlig stadsmiljö

Johanna Leirvik

Handledare: Ola Wetterberg

Examensarbete 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program, 180 hp

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

<http://www.conservation.gu.se>
Fax +46 31 786 4703
Tel +46 31 786 0000

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2017

By: Johanna Leirvik
Mentor: Ola Wetterberg

Traces of the old Rosenlund - The historicisation of a changing city environment

ABSTRACT

This study is about Rosenlund, an area of the central Gothenburg city, that holds a rich history. The area is mainly famous for the old bastion on site, as well as the fish trade located in the area since the early 19:th century. During the last decades the area have changed in appearance and is facing further changes.

It is a fact that Rosenlund is changing into a different type of area compared to before. New shops and restaurants are opening in the area and it also becomes more accessible from other areas of Gothenburg. This process will undoubtedly affect the heritage sites in Rosenlund.

The purpose of this study is to investigate how the representations of the area of Rosenlund in a number of text-based documents affects the historicisation and use of the place.

The documents used in the study was selected due to that they all describes the history of Rosenlund in different ways. This descriptions of Rosenlunds history is analyzed in a discourse analysis. The different documents showed that there is a lot in common between the documents in the historicisation, but also some differences.

The questions at issue revolves around what stakeholders are participating in the historicisation of Rosenlund, what types of heritage the area of Rosenlund inherit, and if the heritage is viewable in the area of Rosenlund today.

This study implies that there are several stakeholders that participate in the historicisation, and that they influence how the heritage in the area is presented in writing and on place. It also implies that some of the heritage is very viewable, but that some of it is less obvious to see.

Title in original language: Spåren av det gamla Rosenlund – historiseringen av en föränderlig stadsmiljö

Language of text: Swedish

Number of pages: 43

Keywords: Rosenlund, historicisation, discourse analysis, heritage

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—17/25—SE

Förord

Jag vill här passa på att tacka mina föräldrar, som under hela min utbildning har korrekturläst, diskuterat och analyserat mina texter till leda.

Jag vill tacka mina fina klasskamrater, inte minst Ingrid Fjordhult, som alltid gett fantastisk konstruktiv kritik och varit bästa tänkbara bollplank.

Tack till Cina Gasparini på Higab, som välvilligt ställde upp på intervju, och Sören Holmström på Stadsbyggnadskontoret i Göteborg som delade med sig av dokument och information.

Jag vill givetvis också tacka min handledare Ola Wetterberg för ett oväderligt stöd och goda råd under uppsatsskrivandet.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	11
1.1 Bakgrund.....	11
1.2 Problemformulering.....	13
1.3 Syfte.....	13
1.4 Frågeställningar.....	13
1.5 Mål.....	14
1.6 Avgränsningar.....	14
1.7 Teoretisk referensram.....	14
1.8 Metod.....	16
1.9 Källmaterial & källkritik.....	16
1.10 Tidigare forskning.....	17
2. Introduktion till Rosenlund och dess historia.....	18
2.1 Rosenlund.....	18
2.2 Carolus Rex.....	19
2.3 Fiskekyrkan.....	19
2.4 Kontorsbyggnaderna från 1970-talet.....	20
2.5 Prostitution i Rosenlund.....	21
3. Svensk stadsplanering under 1900-talet.....	22
4. Undersökning.....	24
4.1 Platsens dokument.....	24
4.1.1 Rosenlund och borgen på klippan. Antikvariskt planeringsunderlag, detaljplan för bostäder i Rosenlund.....	24
4.1.2 Kulturmiljöunderlag Rosenlund.....	24
4.1.3 Guide till Göteborgs arkitektur.....	25
4.1.4 Husen som bygger Göteborgs historia.....	25
4.1.5 Nya Göteborgsguiden.....	26
4.2 Beskrivningarna av platsen.....	26
4.2.1 Fiskekyrkan.....	26
4.2.2 Carolus Rex.....	29
4.2.3 Arsenalen.....	29
4.2.4 1970-talsbebyggelsen.....	30
4.2.5 Övriga platser och aspekter.....	31
5. Resultat.....	32
5.1 Hur deltar olika aktörer i historiseringen av Rosenlund?.....	32

5.2 Vad för kulturvärden och/eller kulturhistoriska värden finns i Rosenlund utifrån tolkandet av dokumenten?.....	33
5.3 Hur kan man se de kulturhistoriska bärarna eller spåren på plats i Rosenlund?	35
6. Slutsatser.....	36
7. Sammanfattning.....	38
Käll & litteraturförteckning.....	40
Otryckta källor.....	40
Muntliga källor	40
Tryckta källor och litteratur.....	40
Illustrationsförteckning.....	41
Bilagor	42

1. Inledning

Denna uppsats utgör examensarbete för avläggande av kandidatexamen på det bebyggelseantikvariska programmet vid Göteborgs universitet. Uppsatsen är författad under våren och sommaren 2017.

Uppsatsen beskriver genom diskursanalytisk metodik historiseringen av platsen Rosenlund, och sätts i relation till den stadsomvandling som skett och som fortfarande pågår på platsen.

1.1 Bakgrund

Under mina studier vid det bebyggelseantikvariska programmet väcktes ett intresse för stadsplanering, de olika planeringsideal som finns och även hur förändringar i stadsmiljöer tar sig uttryck, till exempel i form av vad som ibland kallas för gentrifiering, och olika typer av urbanismer. Dessa områden inom ramen för det bebyggelseantikvariska arbetsfältet utgör grundtemat i denna uppsats.

Staden är under ständig omvandling till följd av nya behov, strukturer och stadsplaneringsideal. De som förändrar staden är bland andra arkitekter, planerare, byggherrar, politiker, företag och medborgare. Men de olika grupperna har olika förutsättningar och infallsvinklar för hur staden ska förändras. Städerna påverkas också av en ökad globalisering. Multinationella företag och turistnäringen har blivit allt större makthavare i stadsplaneringsprocesser.

Staden ses i modern planeringsteori som en slags spelplan, där olika makthavare verkar för olika syften. Det kan vara ekonomiska, miljömässiga och sociala incitament som används. Slutmålet för alla grupper och genom olika incitament är dock oftast gemensamt, att skapa hållbara städer (Frank, 2005). Industrialismens intåg i den svenska staden förändrade stadsbilden radikalt. Järnväg, industrier, varv och fabriker låg inledningsvis centralt placerade i städerna. Under 1970-talet, när massproduktionen blev en slags konsekvens för städer i välfärdsländers utseende, byggdes nya bostadsområden upp där massproducerade, identiska hem i egna satellitstäder var ideal.

Bilen var till följd av massproduktionen något som allt fler kunde införskaffa, och massbilismen blev en del av stadsbyggnadsidealet. Motorvägen gick från satellitområdena in till stan, där en kunde parkera sin bil i stora parkeringshus för att sedan utträta sina ärenden snabbt och smidigt. God stadsplanering var synonymt med god tillgänglighet för bilen (Khakee, 2005).

Samtidigt som massbilismen och utflyttningen till nya stadsdelar, genomfördes citysaneringar i städerna. De äldre stadsplaneidealerna och byggnaderna ansågs vara omoderna och nya kontor, parkeringshus och varuhus skulle istället uppföras. Under denna period bedrevs också en utjämningspolitik, alla skulle ha samma levnadsvillkor. Politikerna hade som uppdrag att tillgodose detta (Khakee, 2005). Under senare delen av 1900-talet skedde en avveckling av industrierna i Sveriges städer till följd av bland annat oljekrisen och växande konkurrens från asiatiska länder.

Sverige blev ett allt mer globaliserat samhälle, inte minst till följd av internets utveckling och möjligheterna att resa till, och även bo i olika länder.

Multinationella företag har verksamheter i de flesta större städer. Detta har föranlett att maktbalansen som tidigare rått inom stadsplanering rubbats. Tidigare var det politikerna som hade sista ordet och var den starkaste drivkraften. Nu är det stora företag, arkitektkontor och byggherrar. Politiken driver i sin tur de kapitalistiska idéerna framåt.

Allmännyttiga myndigheter och t.ex. bostadsbolag verkar på samma villkor som privata aktörer, och allmännyttan får stå tillbaka för vinstmaximering i många byggprojekt som är tillänkta för en liten, köpstark grupp (Khakee, 2005).

Städerna förändras av ovanstående skäl i snabb takt, och olika aktörer har olika lösningar för hur de problem som uppstår kan lösas – i form av stadsbyggnadsideal eller urbanismer. Det finns en mängd olika typer av urbanismer. De som nämns mest frekvent, och som även är de som i Krister Olssons bok “Urbanismer - Dagens stadsbyggande i retorik och praktik” diskuteras, är nyurbanism, post-urbanism, vardags-urbanism, grön urbanism och re-urbanism (Olsson, 2015).

Gentrifiering är också en konsekvens av de nya stadsbyggnadsidealerna, och kan beskrivas som den process som påbörjas när en plats som tidigare varit eftersatt ur ekonomisk, social och rent fysisk aspekt genomgår en (ofta planerad) omvandling som leder till förhöjd status på platsen som i förlängningen leder till att hyror höjs, och att ursprungliga verksamheter och boende får göra plats för nya verksamheter och boende med starkare ekonomi.

Utifrån mitt intresse började jag söka efter platser i Göteborg som var intressanta utifrån ett stadsplaneringsperspektiv; ett ställe med en mångfacetterad historia, som genomgått förändringar genom olika tidsepoker, och gärna även i modern, närliggande tid. Rosenlund, som valet till slut föll på, kan med lätthet beskrivas som ett sådant område.

Göteborg är Sveriges näst största stad, och står i skrivande stund inför många stora förändringar till följd av projektet Västlänken, firandet av Göteborgs 400-årsjubileum samt ett ökat tryck på bostadsbyggande, som resulterar i högt exploateringsstryck i många av stadens områden. Inte minst Stadskärnan innanför Vallgraven påverkas av detta.

Fiskekyrkan, som legat på sin plats i Rosenlund sedan 1874 har länge varit i princip den enda turistattraktionen i området. Fiskekyrkan är en av Göteborgs mest kända byggnader, som ligger längs Rosenlundsgatans sträckning utmed Vallgraven. Byggnaden är en turistattraktion såväl som en kulturhistoriskt värdefull byggnad, som vittnar om stadens historia och fiskenäringen.

Från 1951 fram tills idag har ett antal större förändringar skett i området, de största under 1960-talet. En stor del av den tidigare bebyggelsen i området på andra sidan gatan från Fiskekyrkan revs då för att ge plats åt två större byggnadskomplex. Ett av dessa, med arkader i bottenvåningarna, är ritad av Sven Brolid och uppfört 1970 (Brolid & Caldenby, 2001). Det andra är ritat av Jarle Osnes 1973 (Holmström, 2014).

När Rosenlund sanerades och byggdes om under 1960-talet var ambitionen att skapa en attraktiv miljö för kontorslokaler, främst riktad till myndigheter av olika slag. Byggnaderna med arkaderna i bottenplan blev senare en plats för gatuprostitution kvällstid och har varit sparsamt besökt även på dagtid, trots sitt läge.

Planen var av uppenbara skäl inte att flytta ljusskygga verksamheter till platsen, men det blev så ändå till följd av att det inte fanns särskilt många boende i området som påverkades av dessa ljusskygga verksamheter. Att det inte heller fanns andra verksamheter eller folk i rörelse på platsen utöver kontorstid, gjorde sitt till.

År 2006 stod Götatunneln, som sträcker sig längs Södra Älvstranden, färdig. I och med detta togs ett underlag för detaljplan fram under 2007, som berör hela södra Älvstranden, med delar av Rosenlund inkluderat. Detta för att bygget av Götatunneln resulterade i att nya möjligheter skapades för exploatering av områdena Rosenlund, Skeppsbron och området vid Stenaterminalen.

En revitalisering påbörjades i Rosenlund i och med detta. I området Rosenlund innebar detta att arkaderna i de stora kontorskomplexens bottenvåningar byggdes igen och restauranger flyttade in i nybyggda lokaler. Ambitionen var att få in andra typer av verksamheter som lockade människor dit såväl dag som kvällstid. Detta var en uttalad strategi för att få bort problemen med prostitution i området, och i enighet med stadens önskan om en förtätad, mer turistvänlig och attraktiv stad.

Fiskekyrkan, som länge varit en turistattraktion i området, blev mer lättillgänglig i och med den nya strategin för området.

Den utveckling som har skett i Rosenlund speglar i hög utsträckning den som har skett nationellt i Sverige under 1900-talet. Både möjligheter och problem har uppstått i den stadsbildsförändring som har skett.

Utifrån denna förkunskap och en inledande undersökning beslutade jag att platsen var lämplig för studier. Vidare har uppsatsen utvecklats till att ha ett diskursanalytiskt angreppssätt, och platsen diskuteras ur ett sådant perspektiv, med olika dokument rörande Rosenlund som analysmaterial.

1.2 Problemformulering

Utifrån den förkunskap som presenterats ovan kan en konstatera att de processer som har skapat det postindustriella samhället även påverkat kulturarvet i urbana miljöer. Även moderna stadsbyggnadsideal och projekt genererar kulturarv i olika former, och påverkar och förändrar hur man ser på platsen som kulturmiljö.

Hypotesen i denna uppsats är att det behövs nya angreppssätt för att hantera kulturarvsbegreppet i det samhälle som vi lever i nu. Detta för att inte arbetet med kulturarvsfrågor ska stagnera i en fast bild av vad kulturarv är. Vad som är kulturarv och hur dessa kulturhistoriskt värdefulla miljöer hanteras bör kontinuerligt omvärderas och ifrågasättas, liksom många andra delar av samhällsliga processer gör. Detta för att spegla ett folkligt perspektiv, som annars lätt hamnar i skymundan.

Rosenlund tillhör Göteborgs mest centrala delar, och är en del av stadens äldsta historia. Hur historien genom olika skriftliga dokument speglar miljön i Rosenlund, säger en hel del om vad som anses vara värdefullt i området, och påverkar också hur platsen används och sätts i ett sammanhang i resten av staden. Motsvarar dessa verkligheten, eller kan det finnas en annan historia dold bakom den gemene historiseringen av platsen?

1.3 Syfte

Huvudsyftet med uppsatsen är att redogöra för vad för typ av historisering som presenteras i olika dokument rörande platsen.

Övriga syften är att med platsen som utgångspunkt redogöra för den mikroprocess som skett för att förstå ett större sammanhang.

Genom en diskursanalys söker denna uppsats att finna vad som skiljer och/eller förenar olika dokument som behandlar Rosenlunds historia, för att förhoppningsvis finna nya sätt att betrakta och värdera Rosenlund som kulturmiljö och dess historia.

1.4 Frågeställningar

1. Hur deltar olika aktörer i historiseringen av platsen Rosenlund?
2. Vad för kulturvärden och/eller kulturhistoriska värden finns i Rosenlund utifrån tolkandet av dokumenten?
3. Hur kan man se de kulturhistoriska bärarna eller spåren på plats i Rosenlund?

1.5 Mål

Målet med uppsatsen är att kunna påvisa vilka kulturvärden som finns i området Rosenlund. Därtill söker uppsatsen att belysa vilken typ av historieskrivning som är signifikant för platsen, och hur historiseringen påverkat uttryck i arkitektur, utformning och användande av platsen. Detta med bakgrund av den diskursanalys som uppsatsen innefattar.

I övrigt förväntas uppsatsen i någon mån också kunna indikera på vad för tendenser som funnits i och ge djupare kunskap om stadsomvandlingsprocesser i Göteborgs stadskärna sedan 1960-talet och fram tills idag.

Förhoppningen är att uppsatsen ska kunna fungera som ett litet bidrag till forskningen om stadsplanering genom en fallstudie i mikroperspektiv, samt kunna belysa platsens kulturvärden ur ett annorlunda perspektiv. På så sätt kan uppsatsen komma att bli användbar vid framtida exploatering av platsen.

1.6 Avgränsningar

Först och främst har en geografisk avgränsning gjorts. Uppsatsen tar enbart upp den direkta närheten till platsen vid Fiskekyrkan i Rosenlund. Dock så innefattar en del av materialet som analyseras i uppsatsen ett större område, och dessa delar omnämns i viss mån också i analysen trots att de inte innefattas av den geografiska avgränsningen. Detta på grund av att andra dokument ej har samma avgränsning som denna uppsats, men att byggnader och platser utanför avgränsningen beskrivs i andra texter blir ändå intressant för analysen.

Materialet som denna uppsats omfattas av består främst av ett antal skriftliga dokument som på olika sätt berör Rosenlunds historia och kulturarv.

Utöver dessa har ett antal andra dokument innefattats. Material som kartor och ritningar omfattas inte av denna uppsats. Inte heller dokument som inte har med Rosenlunds historia att göra ingår.

Frågor angående klass, genus eller ekonomiska aspekter omfattas inte. Uppsatsen är inriktad mot platsens historia och historiseringen i sig. Även om dessa aspekter är viktiga i ett berättande- och historiseringsperspektiv så är fokus riktat mot vad som har berättats och hur detta manifesteras i dag, och inte i lika hög utsträckning vad som valts bort i historiseringen.

1.7 Teoretisk referensram

Diskurs är ett begrepp som kan förklaras på många olika sätt. Kortfattat kan det förklaras som att det används för att beskriva, och hjälper oss människor förstå, relationen mellan människa och samhället samt språket i sig. Diskursen förklarar hur vi med hjälp av språket skapar en gemensam förståelse för ett fenomen eller en företeelse. Språket skapar sociala och kulturella strukturer. Dessa strukturer styr hur vi talar om olika ämnen, och språket styr därför också hur vi agerar i olika sociala kontexter. Det

är ett bestämt sätt för hur man talar om något (Winther & Phillips, 2000). Kortfattat kan diskursanalys beskrivas som är analys av de mönster som diskurser skapar¹.

Det råder delade meningar om både vad diskurs och diskursanalys är. Det diskursanalytiska fältet är brett och innefattar många olika inriktningar. Det kan användas på många olika sätt och i vitt varierande sammanhang.

Gemensamt för de flesta olika inriktningar inom det diskursanalytiska fältet är att det syftar till att bedriva kritisk forskning. Detta innebär att det diskursanalytiska fältet ofta syftar till att formulera normativa perspektiv som kan studeras och kritiseras, belysa maktstrukturer och peka på förändringsmöjligheter i olika sammanhang (Winther & Phillips, 2000). Det angreppssätt som används i denna uppsats är *kritisk diskursanalys*.

Den kritiska diskursanalysen tar liksom flera andra inriktningar inom fältet sin utgångspunkt i socialkonstruktivism. Socialkonstruktivism är ett samlingsbegrepp för olika moderna teorier som behandlar samhällsliga och kulturella frågor.

I Vivien Burrs socialkonstruktivistiska forskning är diskursanalysen dominerande. Hennes beskrivning av socialkonstruktivismen innefattar att det finns en mängd olika angreppssätt, men hon har formulerat ett antal premisser som är gemensamma för fältet.

Dessa handlar om att det finns samband mellan kunskap och social handling samt kunskap och sociala processer, en kritisk inställning till kunskap som är förgivettagen och att det finns historisk och kulturell specificitet (Winther & Phillips, 2000)

Norman Fairclough har utvecklat en teori specifik för den kritiska diskursanalysen, som är den inriktning av diskursfältet som används som inspirationskälla i denna uppsats.

Hans hållning är att diskursen skapar de sociala strukturerna i samhället, men också att diskursen bara är en del av flera som påverkar de sociala strukturerna.

Faircloughs teori uppehåller sig mycket vid förändring. Språkbruket byggs alltid på tidigare diskursiva betydelser. Därför tar Fairclough in intertextualitet för att kunna belysa hur text bygger på tidigare texter.

Förändringen sker när delar från olika diskurser sätts samman och i det befintliga språkbruket kan förändra den enskilda diskursen. Detta förändrar också det sociala och kulturella sammanhanget. Man kan alltså se förändring av diskurser genom att de sätts samman i nya sammanhang genom intertextualitet (Winther & Phillips, 2000).

Inom fältet kulturvård är Ingrid Martins Holmbergs forskning den som i detta sammanhang är mest relevant. I sin doktorsavhandling *På stadens yta. Om historiseringen av Haga* (Holmberg, 2006) använder hon sig av diskursanalys som metod för att analysera och förklara hur man kan förstå kulturarvsprocesser på och historisering av olika platser.

Historisering är ett centralt begrepp inom Holmbergs forskning. Hur tid och rum binds samman i ett meningsskapande sammanhang analyseras. Genom historisering kan man alltså beskriva vad för typ av berättelse som har berättats om en plats över tid, samt vad som har ansetts vara kulturarv.

Holmbergs definition av historisering är "textbaserade artikuleringar av den befintliga kulturmiljöns förflutna" (Holmberg 2015, s. 99). En separation görs mellan historisering och *platsberättelse*, som kan innehålla i princip vad som helst.

¹ Ingrid Martins Holmberg. Doktor, Institutionen för kulturvård. Föreläsning *Berättelsen om staden – diskursanalys* vid institutionen för kulturvård, Göteborgs Universitet, 4/2-2016.

1.8 Metod

Denna uppsats har en diskursanalytisk inriktning och metodiken är således av diskursanalytisk karaktär. En diskurs kan beskrivas som hur man talar om något och hur detta något uppfattas i en allmän kontext. Genom detta synsätt så bidrar språket till skapandet av vår verklighet, och det finns en allmängiltig, gemensam förklaring av vad detta något faktiskt är (Bergström & Boreus, 2012). Uppsatsen använder sig av angreppssättet kritisk diskursanalys.

Valet av diskursanalys som metod för denna uppsats faller sig naturlig då en stor del av uppsatsen innefattar tolkningar och analyser av hur man utifrån olika dokument och byggnader på platsen berättar områdets och byggnadernas historia. Uppsatsen undersöker därtill om det finns historier om platsen som inte berättas, och hur historien manifesteras på platsen. För att kunna besvara uppsatsens frågeställningar krävs diskursanalys som metod.

Uppsatsen är därtill både deskriptiv och normativ. Den beskriver platsens egenskaper och även hur ett problem kan hanteras eller lösas. Uppsatsen är en kvalitativ studie, och den intervju som genomförts är också av kvalitativ karaktär.

1.9 Källmaterial & källkritik

Det främsta källmaterialet i denna uppsats är ett antal dokument som undersöks genom diskursanalytisk metod. Hur dessa beskriver platsen Rosenlund och dess historisering analyseras i undersökningsdelen. Dessa är alla utgivna av olika aktörer som på olika sätt påverkar stadsplaneringen i Göteborg.

Under arbetet användes i så hög utsträckning som möjligt olika typer av källmaterial, för att inte riskera att skapa en allt för ensidig och tendentiös bild av Rosenlund som plats. Det historiska material som finns att tillgå är dock begränsat och stora delar av platsens historia finns inte representerat i det källmaterial som finns att tillgå. Det material som behandlas i denna uppsats inskränker sig i stort till texter om handel, industri och byggnader.

Samstämmigheten mellan källorna som använts i uppsatsskrivande är dock hög och kan därmed antas vara äkta. Några av källorna innehåller dock subjektiva bedömningar och åsikter, vilket även kommer diskuteras längre fram i uppsatsens resultatdel.

Även dokumenten som analyseras har valts ut utifrån att skapa en så stor bredd som möjligt mellan dem emellan.

Detta för att beroende på författarnas incitament för historiseringen och beskrivningen av platsens historia kan se olika ut. Eftersom platsen står under utveckling och att ett flertal olika aktörer finns inblandade, finns det också skäl att ta in en så varierad typ av material som möjligt för att jämförelsen ska bli så relevant som möjligt för ett framtida kulturarvsarbete.

De dokument som har valts ut beskriver alla i olika utsträckning delar av området Rosenlunds historia. De dokument som valdes ut är: *Rosenlund och borgen på klippan*, *Antikvariskt underlag, detaljplan för bostäder i Rosenlund*, *Kulturmiljöunderlag Rosenlund*, *Guide till Göteborgs arkitektur*, *Husen som bygger Göteborgs historia* samt *Nya Göteborgsguiden*.

Uppsatsarbetet inleddes med en omfattande litteraturstudie och besök i ett antal arkiv, såsom Göteborgs stadsmuseums faktarum och Stadsbyggnadskontorets ritningsarkiv. Här fanns de bygglövsritningar, fotografier och äldre tidningsklipp som var intressanta för uppsatsen.

Litteraturstudien utgjordes av besök på Universitetsbiblioteket och Göteborgs stadsbibliotek, där en mängd böcker, artiklar och avhandlingar rörande Göteborg, Rosenlund, arkitektur och stadsplanering användes. Litteraturstudien innefattade även skrifter rörande teori.

Ett antal skriftliga dokument tillgängliggjordes genom samtal med berörda personer inom olika projekt rörande platsen, som delade med sig av dessa.

1.10 Tidigare forskning

Området Rosenlund samt de byggnader som finns i området och respektives historik finns utförligt beskrivna i ett stort antal böcker och publikationer, med bidrag som publicerats under lång tid. Fiskekyrkan finns omskriven i *Fiskekörka - Göteborgs fiskhall* (Carlsson, 1994) vilken utförligt beskriver byggnaden och platsens historia. I boken *Victor Von Gegerfelt: Arkitekt i Göteborg: en yrkesman och hans verksamhetsfält 1841-1896*, om byggnadens arkitekt Victor Von Gegerfelt finns även Fiskekyrkan beskriven, och Von Gegerfelts förkärlek för takkonstruktioner i stavtriangelssystem (Schönbeck, 1991).

Även om Rosenlund finns en mängd skildringar av områdets historia av olika slag. Områdets historia beskrivs kort i flertalet guideböcker om Göteborg, men det mest utförliga och citerade är *“Det gamla Göteborg”* (Fredberg, 1977). I denna bokserie kan man följa Göteborgs tidiga historia utförligt, och Rosenlund och dess byggnader, verksamheter och fastighetsägare finns beskrivet i dessa böcker.

Higab har gett två böcker som främst redogör för bolagets historia, men även Göteborgs och Fiskekyrkans historia. Dessa böcker är *Higab 1966-2016. Ett halvsekel Göteborgshistoria* (Falk, 2016) och *Husen som bygger Göteborgs historia* (Falk, 2013).

Det finns också ett stort antal program, uppsatser och planer rörande Rosenlund som inte omfattas av denna uppsats. Dock finns det ett antal som berör frågor rörande stadsplanering och Rosenlund som historisk plats.

År 2013 gjorts ett kulturmiljöunderlag av studenter vid bebyggelseantikvariskt program på Göteborgs universitet (Andersson, Andersen, Ljunggren & Stegersjö, 2013) som utöver en historiebeskrivning också pekar ut vilka värden som finns i området Rosenlund. Denna uppsats har använts som material för diskursanalysen av Rosenlund i denna uppsats.

År 2014 skrevs en kandidatuppsats i geografi med kulturgeografisk inriktning av två studenter på institutionen för ekonomi och samhälle på Handelshögskolan, Göteborgs universitet (Heikki & Kauhanen, 2014), som berör gatuprostitutionen i Göteborg, samt fysisk planering och social säkerhetspåverkan. Denna uppsats beskriver den prostitution som förekommit i Rosenlund.

År 2014 togs ett planeringsunderlag fram för prövning av byggande av bostäder i Rosenlund. Detta utmynnade i *“Rosenlund och borgen på klippan”* (Holmström, 2014) vilket är ett antikvariskt underlag skrivet av Sören Holmström vid Stadsbyggnadskontoret i Göteborg. I detta underlag beskrivs arkitekturen och kulturvärdena utförligt, och det uttalas vad som är av värde och inte. Detta underlag används också i denna uppsats diskursanalys.

2. Introduktion till Rosenlund och dess historia

2.1 Rosenlund

Göteborg grundlades och fick sina stadsprivilegier år 1621. Staden planerades och anlades utifrån holländska ideal; och kom att bli en välplanerad rutnätsstad med kanaler och ett starkt försvarssystem, som för sin tid var bland Europas bästa (Fredberg, 1977).

Rosenlund är ett område som ligger inom vallgraven i Göteborgs stadskärna. Området är lokaliserat till stadskärnans sydvästra del, nära nuvarande Järntorget med endast en kanal mellan. Området avgränsas i söder av Rosenlundskanalen, som rätades ut från att ha varit en vallgrav under 1800-talet (Schönbeck, 1991).

I norr avgränsas det naturligt av berget vid Kungshöjd. Det finns olika teorier kring varför platsen fick namnet Rosenlund. En är att området namngavs efter alla de rosenbuskar som en gång i tiden växte där. En annan är att namnet ursprungligen var Rosselund - ross betyder häst på tyska, och området låg i förbindelse med Hästbacken som gick upp mot berget ovanför (Fredberg, 1977).

Ursprungligen låg Karlsporten nedanför bastionen Carolus Rex, och platsen var en av vägarna in i Göteborg. På berget ovanför anlades senare ett stort artilleri-etablissemang.

I och med industrialiseringen under 1800-talet kom flera industriella verksamheter att växa upp i Rosenlund. Bland dessa fanns bland annat ett bomullsspinneri. Industrin i Rosenlund var av stor betydelse för staden. Arbetarostäder, verkstäder, butiker och andra verksamheter växte också upp i området och gjorde platsen till en myllrande del av staden (Fredberg, 1977). År 1849 förflyttades även fiskhandeln till Rosenlund, efter att den skapat sanitära olägenheter vid kanalen längs Hamngatorna (Carlsson, 1994).

Området förblev en livfull stadsdel fram tills första delen av 1900-talet, då området ansågs bli allt mer nedgången. År 1967 togs planer fram för att rusta upp området. Fram tills dess hade platsen varit i stort oförändrad sedan Fiskekyrkans uppförande. Största delen av bebyggelsen var från innan sekelskiftet 1900.

Men 1960-talets stadsbyggnadsideal var i stor utsträckning färgad av industrialismen och bilismen, och det förutsattes det att fiskekyrkan skulle rivas till förmån för biltrafiken. Dock var det viktigt att bebyggelsen var anpassat till befästningen (Göteborgs stadsmuseum, 2017). År 1967 kom planer på att sanera och rusta upp i Rosenlund. En sanering av området gjordes, och ett antal större kontorskomplex uppfördes i modernistisk stil.

Efter den stora saneringen och ombyggnationen under 1970-talet har inga lika stora förändringar i stadsbilden på platsen inte skett fram tills idag.

Dock fanns det olika planer för området fram tills 1990-talet. Redan under 1986 fanns det förslag på hur området skulle kunna utvecklas och förändras från att vara ett område där prostitutionen var det mest framträdande inslaget. Det fanns planer på flytande bassäng i kanalen, en restaurang och uthyrning av båtar, som skulle locka fler turister och invånare till området (Carlsson, 1994).

År 2006 stod Götatunneln färdig. Denna tunnel innebar att ett lång trafikled försvann ur stadsbilden ner under mark och frigjorde mark och löste upp tidigare barriärer mot älven. Ett program för detaljplaner för södra älvstranden - delen Rosenlund - Lilla bommen togs fram (Stadsbyggnadskontoret Göteborgs stad, 2007). I och med Götatunneln fanns det helt nya möjligheter att koppla ihop stadsdelar med varandra. Även om platsen vid Fiskekyrkan inte omfattades av detta program, så kom ändå Götatunneln att påverka området Rosenlund i hög utsträckning. Detta har föranlett en revitalisering av området.

I skrivande stund finns det en plan godkänd av länsstyrelsen att bygga en gång- och cykelbro mellan Fiskekyrkan och Haga. Denna bro är en av flera som planeras vid olika ställen runt vallgraven i

Göteborg. Ett motiv till byggandet av denna bro är att det är positivt ur kulturmiljöperspektiv, samt för att avlasta cykeltrafiken när Västlänkens station i Haga byggs. Bron beräknas börja byggas under våren 2018 och det beräknas ta ungefär ett år innan den är klar (Erenius, 2017).

2.2 Carolus Rex

Bastionen Carolus Rex är den enda kvarvarande delen av bastionssystemet i Göteborg, som förr innefattade ett flertal bastioner och raveliner. Förr i tiden kallades den vanligtvis för Hållgårds- eller Holmgårdsbastionen. När vallarna revs under 1800-talet fick just Carolus Rex stå kvar, som minne av svunna tider. Denna bastion var under sitt användandes tid ett stort försvarsfäste som hade flera förvaringsrum och häktesrum. Senare, när försvarsverket rivits, användes dessa utrymmen istället som magasin och iskällare (Fredberg, 1977). Bastionen är också en av få synliga delar av försvarssystemet i Göteborg. Carolus Rex visar på Göteborgs historia som befäst stad.

2.3 Fiskekyrkan

Fiskehandel har alltid pågått i Göteborg. Läget vid kusten har gjort att fiskenäringen var en av förutsättningarna för att Göteborg kunde växa upp till en handelsstad överhuvudtaget. Från början drevs fiskhandeln vid nuvarande Lilla torget, men flyttades med tiden till andra sidan kanalen, på en stor flotte som låg ungefär framför Tyska kyrkan. Fiskförsäljningen spreds så småningom upp ända till Gustav Adolfs torg. Fiskhandeln blev snabbt en sanitär olägenhet, som inte passade sig i stadens finrum som Hamngatorna kom att bli. Därför flyttades handeln till ett nytt torg vid Rosenlundskanalen år 1849 (Carlsson, 1994).

Figur 2: Fiskekyrkans norra fasad sedd från Rosenlundsgatan. J.L

År 1871 togs en särskild beredning fram av stadsfullmäktige i Göteborg, för yttrande och avgivande av fullständiga förslag för en fiskhall. Det diskuterades om fiskhallen skulle förläggas någon annanstans än vid Fisketorget i Rosenlund, men det beslöts sedermera att byggnaden skulle uppföras där. 1872 presenterades förslaget som beredningen utmynnat i, och det bestämdes att stadsarkitekt Victor von Gegerfelt skulle rita byggnaden. 1873 presenterades ritningarna av den nya fiskhallen, som hade karaktär av en kyrkobyggnad. Under åren genomgick byggnaden mindre ombyggnader och renoveringar. År 1961 genomfördes dock den första stora renoveringen. Utvändigt fick byggnaden behålla sitt utseende och karaktär, medan det inomhus moderniserades väsentligt. Ändå fram tills i nutid har det efter detta genomförts ett antal förändringar av olika omfattning (Carlsson, 1994).

Higab har ägt byggnaden sedan 1986. 1988 genomfördes en modernisering av byggnaden, bland annat byggdes innertaket om och två entresolplan uppfördes på vardera långsida av byggnaden, en för restaurang och en för personalutrymmen.

Byggnaden är uppförd i en slags nygotisk stil. Den särpräglade tak-konstruktion består av ett stavtriangelssystem, uppbyggt av träbjälkar. Victor Von Gegerfelt var intresserad av takkonstruktioner och tog fram olika varianter av stavtriangelssystem för olika byggnader han lät uppföra. Detta system var viktigt för möjligheten att skapa ett luftigt rum. Byggnaden var också tänkt att kunna förlängas vid båda kortsidor av byggnaden (Schönbeck, 1991).

2.4 Kontorsbyggnaderna från 1970-talet

Ett förslag på ett stort kontorskomplex på andra sidan gatan på väster sida om Fiskekyrkan. Bakom förslaget låg saneringsföretaget Göta Lejon. En förutsättning för bygget av kontorsbyggnaden var att stadsplanen för området behövde ändras, vilket i slutändan resulterade i att byggnaden fick stå kvar samtidigt som det nya, moderna kontorshuset byggdes på andra sidan gatan. Arkitekt var Sven Brolid och byggnaden var i fyra våningar med takvåning, samt två mark-underliggande plan och ett stort garage. Planen fastställdes 1967 och ritningarna av byggnaden 1968 (Carlsson, 1994). Byggnaden hade arkad i bottenvåningen. Fasaden är klädd i marmor, och fönstren är indragna och mörkmålade, vilket kontrasterar tydligt mot fasaden (Brolid, 2001). Byggnaden är typisk för sin tid, dels för sitt regelbundna, modernistiska formspråk, och dels på dess funktion som kontorshus i centrala Göteborg, med parkeringsgarage i källarplan.

Figur 3: Rosenlundshuset. J.L

Figur 4: Jarle Osnes byggnad. J.L

Kontorskomplexet på den östra sidan ritades av Jarle Osnes och uppfördes 1973. Byggherre var Wallenstam (Carlsson, 1994). Denna byggnad var i 6 våningar och även denna hade ett underjordiskt garage. När denna byggnad uppfördes ansågs det självklart att fiskekyrkan skulle få förbli på sin plats. I ett tredje steg planerades en byggnad på två våningar in, direkt på Fiskekyrkans östra sida. När denna uppfördes var Fiskekyrkan därmed den enda byggnaden uppförd innan 1900-talet som fanns på platsen.

Förutom Östra Nordstaden så är all bebyggelse i Göteborgs stadskärna upptagna i bevarandeprogrammet för Göteborg (Lönnroth, 1999). Byggnaden som ritats av Brolid är också upptaget i Göteborgs stadsmuseums nya kulturmiljöprogram, Moderna Göteborg (Göteborgs stadsmuseum, 2017). Detta ger inget praktiskt skydd till byggnaden, men att den finns omnämnd tyder ändå på att det finns motiv för bevarande av byggnaden, och att den har ett kulturhistoriskt värde.

2.5 Prostitution i Rosenlund

Bilismens utrymme i stadsrummet på platsen, arkaderna i kontorsbyggnaderna och att området var helt avfolkat nattetid hade resulterat i att Rosenlund hade kommit att bli centrum för sexhandel i Göteborg. Men faktum var att prostitutionens förläggning till Rosenlund var en strategisk plan av Göteborgs stad och polisen.

Under 1970-talet var sexhandeln främst förlagd till Vasastan. Men det fanns många boende i området som klagade, biltrafiken var högfrekvent och det var olagligt med onödig körning med motordrivna fordon i ett bostadsområde.

I Mars 1982 flyttade sexhandeln över en dag från Vasastan till Rosenlund, där ingen stördes av biltrafiken. Men de prostituerade hamnade i en betydligt mer utsatt situation, i och med områdets läge långt från boende och stadsliv.

Efter ett antal år ökade dock klagomål från boende på Kungshöjd som stördes av den ökade biltrafiken och otryggheten som sexhandeln medförde. 1991 infördes fysiska trafik hinder på plats (Carlsson 1994).

3. Svensk stadsplanering under 1900-talet

Andra världskriget hade raserat stora delar av Europa, men Sverige hade klarat sig pga. sin neutrala ståndpunkt och sitt icke-deltagande under kriget. Detta var mycket gynnsamt för Sverige, då Sveriges industrier var intakta och därtill hade god tillgång till eftertraktade råvaror som kunde exporteras ut i Europa. Detta kom att bli en mycket gynnsam tid för Sverige, och landet gick från att för bara ett par decennier sedan ha varit ett fattigt bondesamhälle, till att vara världens främsta välfärdsstat (Åström, 1993). Industrin påverkade stadsbyggandet och dess ideal i mycket stor utsträckning. Välfärden och det nya idealet föranledde ett antal stora förändringar i städernas utseende och funktion.

Massbilismen var ett resultat av den ökade välfärden och möjligheten för alla att äga en bil. Städerna skulle anpassas efter bilen och trafikseparering blev ett välkänt begrepp. Fotgängare och cyklister skulle hållas borta från bilvägar och detta ledde till att två helt separata vägsystem anlades (Åström, 1993). Detta byggnadsideal är väl synligt på många platser även idag, inte minst i områden som är byggda under 1960- och 70-talet. Detta syns främst i bostadsområden, men fokuset på bilismen kom också att påverka stadskärnorna.

Stora parkeringsgarage anlades antingen i källarvåningarna i nybyggda fastigheter, eller i separata byggnader. Det var högt prioriterat att man skulle kunna åka hela vägen in till stan för att uträtta sina ärenden. Utöver parkeringsgaragen så skulle bilarna kunna ta sig fram överallt i staden, och många gågator idag var tidigare bilväg. Man kunde under 1960- och 70-talen obehindrat köra bil och parkera både på Kungsportsavenyn och i Brunnsparken i Göteborg, ett företag som idag är vanskligt.

Industrialiseringen föranledde också en separering mellan hem och arbete på ett annat sätt än tidigare. Industrierna som förr hade varit centrerade till stadskärnan flyttades ut till stadens mer perifera delar på grund av hygienskäl (Åström, 1993).

Samtidigt blev satellitstaden ett ideal ur stadsbyggnadssynpunkt. Detta innebar att en helt egen liten stad, med bostäder, matvarubutiker, skola, fritidsgårdar och andra vardagsnära serviceinrättningar anlades en bit utanför stadens kärna. Tanken var att man skulle bo på ett ställe, och arbeta på ett annat. Hade man ärenden eller skulle roa sig, åkte man in till stan. Massbilismen var en viktig del av satellitstädernas uppkomst. eftersom alla kunde äga en bil, var man inte längre tvungen att bo i centrala stan, utan kunde istället bo en bit utanför i ett naturskönt, lugnt område med moderna lägenheter och de mest nödvändiga bekvämligheterna nära. Samtidigt hade man närheten till staden och sitt arbete i och med bilen. Ett exempel på sådana områden i Göteborg är Kortedala och Hammarkullen. De första var dock Årsta Centrum och Vällingby i Stockholm (Åström, 1993). Satellitstäderna utvidgade staden och förändrade dess struktur avsevärt. Stadskärnan blev platsen för butiker och nöjen samt arbetsplatser som inte var inom industri, och den utarmades ganska snart på bostäder.

Industrialiseringen föranledde massproduktion av alla möjliga varor och produkter. Små butiker med enstaka produkter konkurrerades ut av stora varuhus som till exempel Åhléns och Domus. Dessa skulle ligga centralt i staden, och många äldre fastigheter och kvarter revs till förmån för stora byggnadskomplex. Att trycket var högt i stadskärnan föll sig naturligt. Detaljhandeln förändrades väldigt snabbt och bilismen påverkade också att trycket på tomter i städernas centrala delar var hårt. Men det gick inte att inrymma dessa i bottenvåningarna på befintliga hus (Åström 1993). Därför behövde man riva byggnader för att göra utrymme för nya, fräscha och hygieniska varuhus. Dessa centrerades till stadskärnan och prominenta tomter.

Rivandet av äldre byggnader till förmån för varuhus var en del av citysaneringarna i Sveriges städer, som i stor utsträckning förändrade utseendet i Göteborg. Men det byggnadsbestånd som främst kopplas ihop med rivningsvågen är bostadsbebyggelsen. Områden som hotades av rivningsvågen i Göteborg var bland annat Haga, Annedal och Olskroken som påverkade områdenas utseende och bevarande i olika utsträckning.

Under krigstiden hade bostadsbristen varit överhängande i många svenska städer. Stora delar av centrala stadsområden kom att väldigt snabbt bli i väldigt dåligt skick. Rivningsvågen som drabbade många svenska städer föranleddes av politiska beslut om rivning. Den bostadssociala utredningen under 1940-talet hade konstaterat att den svenska bostaden var undermålig och inte lämpades som bostadsmiljö, och därför behövde åtgärdas. Man räknade att bostadsbristen skulle vara avvecklad fram till 1950-talet, och då skulle den äldre bebyggelsen ersättas med moderna bostäder.

Det var kommunens uppdrag att sköta saneringen, och för att hålla värdet på fastigheterna så lågt som möjligt och därför gjorde man det olönsamt med och försvarade upprustning. Därför slutade många fastighetsägare att ta hand om sina fastigheter. Ofta var den äldre bebyggelsen illa underhållen och innergårdarna var trånga och mörka som det var. Men bebyggelsen började snabbt att förfalla totalt när fastighetsägarna slutade att underhålla dem (Åström, 1993).

Många medborgare motsatte sig dock rivandet av områdena. Vissa byggnader ockuperades av bland annat studenter och andra aktivister. Rörelsen lyckades till slut med att bevara delar av Hagas bebyggelse. Sämre hade det gått för Annedal och Olskroken, där landshövdingehuset jämnats med marken och nya bostadskomplex uppfördes. Man insåg ganska snabbt att dessa citysaneringar inte var särskilt bra.

Efter olje- och varvskrisen under 1970-talet gick Sverige in i en ny era, från modernismen och industrialismen in i ett postmodernistiskt samhälle. Byggnadsidealerna såg nu helt annorlunda ut. Den postmodernistiska arkitekturen var en reaktion mot modernismens stramhet. Intresset för stadsrum och dess komplexitet ökade och arkitekter började hämta inspiration från byggnadsstilar från förr igen efter många år av modernistiska byggnadsideal. Upplevelsen av platsen blev viktigare än funktionen. I Sverige slog postmodernismen igenom under 1980-talet (Åström, 1993). Begreppet tät stad blev aktualiserat och stadsplaneringen återgick till rutnätsstad med slutna kvarter. Postmodernismen blev också en slags fill-in-arkitektur, som med fördel kunde anpassas till omgivande områdets arkitekturuttryck. Dessa manifesterades i en modern stil, men i samma skala och uttryck.

4. Undersökning

4.1 Platsens dokument

I detta avsnitt presenteras de dokument som analyseras i denna uppsats. Upplägg och innehåll samt författarnas roll och intentioner med dokumentet beskrivs.

4.1.1 Rosenlund och borgen på klippan. Antikvariskt planeringsunderlag, detaljplan för bostäder i Rosenlund.

Under 2014 fick stadsbyggnadskontoret i Göteborg en begäran om planändring i området Rosenlund av ett antal företag verksamma i området. Byggnadsnämnden beslutade att pröva möjligheterna för byggande av bostäder i området (Holmström, 2014).

Ett antikvariskt planeringsunderlag togs fram av Sören Holmström, bebyggelseantikvarie på Stadsbyggnadskontoret.

Underlaget heter *Rosenlund och borgen på klippan - antikvariskt planeringsunderlag, detaljplan för bostäder i Rosenlund*. Som titeln antyder läggs ett stort fokus i detta underlag på områdets historia, och inte minst på artillerietablissementet som förr legat på berget i Rosenlund. Att författaren är antikvarie, och att texten har en antikvarisk utgångspunkt är en viktig aspekt att förhålla sig till vid analys av texten, vilket återkommer och diskuteras senare i detta avsnitt.

Underlaget syftade sedemera till att utgöra ett antikvariskt bedömningsunderlag för detaljplanprövning. Det syftade också till att peka på de värden som finns i området och som bör beaktas vid eventuellt byggnation i området (Holmström, 2014).

Underlaget innefattar inledningsvis en inledning till underlaget, som följs av en "stadsvandring" på platsen. Efter detta följer ett kapitel som beskriver områdets historia och en arkitekturbeskrivning av områdets byggnader.

Dessa delar är främst de som innefattas i planeringsunderlaget som analyseras i denna uppsats. Hela texten har en bebyggelse- och arkitekturbeskrivande karaktär och det finns ett stort fokus på just de byggnader som funnits i området, när de uppförts och hur de förhållit sig till varandra.

Att det är en antikvarie som har skrivit underlaget märks tydligt, och sätter en prägel på texten som inte återspeglas på liknande sätt i de jämförande texterna. I denna text står kulturmiljöer, nästan uteslutande i form av byggnader, fram som det viktigaste på platsen, och det är också om detta som en berättelse skapas.

Berättelsen och historiseringen i denna text berör i princip uteslutande det byggda, och visuella som finns på platsen idag eller vad som funnits.

Denna text kallas fortsättningsvis för *Borgen på klippan*.

4.1.2 Kulturmiljöunderlag Rosenlund

Under hösten år 2013 togs ett kulturmiljöunderlag fram av fyra studenter som läste till Bebyggelseantikvarier vid Göteborgs universitet. Kulturmiljöprogrammet togs fram under en kurs på uppdrag av Göteborgs stadsmuseum, som efterfrågade ett sådant. Området ansågs vara aktuellt till följd av en kommande upprustning, som skulle innebära bl.a. en ny lekplats och en igensättning av de arkader som funnits i bottenvåningarna av de byggnadskomplex som uppfördes under 1970-talet. Metoden DIVE användes i framtagandet av underlaget (Andersson et al. 2013)

I denna uppsats analyseras endast delen "Rosenlund" av kulturmiljöunderlaget, vilket innefattar historik, karaktärisering och värdering. Detta för att dessa stycken berättar om områdets historia, vilket är det som denna uppsats syftar till att analysera.

Denna text benämns som *kulturmiljöunderlag* fortsättningsvis.

Detta underlag kan sägas ha mest gemensamt med *Borgen på klippan* av de alla som analyseras i denna uppsats; de syftar till att lyfta fram de kulturvärden som finns i området, och innefattar båda relativt omfattande beskrivningar av arkitektur och historik. Fokus på byggnader är naturligt med tanke på att båda är antikvariska underlag. De tar också upp flest byggnader och andra aspekter i miljön, till skillnad från de andra dokumenten, som beskriver ett urval av aspekter på platsen. Dessa underlag tar mer utav ett helhetsgrepp om platsen, men syftar inte heller till att läsas av en publik allmänhet, utan snarare tjänstemän eller politiker verksamma inom planeringsfrågor, som har en viss förkunskap om platsen.

4.1.3 Guide till Göteborgs arkitektur

Denna guidebok fokuserar på Göteborgs arkitektur och historia och beskriver över 450 byggnader i Göteborg.

Guideboken är skriven av Claes Caldenby - professor i arkitekturens teori och historia vid Chalmers, Gunilla Linde Bjur, som är professor i arkitekturens kultur och kommunikation på Chalmers, samt Sven-Olof Ohlsson som är arkitekt vid stadsbyggnadskontoret i Göteborg (Caldenby, Linde Bjur, Ohlsson, 2006).

Guiden är alltså en omfattande beskrivning av vad enligt författarna är de viktigaste arkitektoniska inslagen i Göteborgs stad.

Inledningsvis så berättas Göteborgs historia i svepande drag. Rubrikerna heter "Göteborg före Göteborg", "Fästningsstaden: Från Dahlberg till Carlberg", "Industristaden: Edelsvärd och Gegerfelt", "Sekelskiftet: Hedlund och Lilienberg", "Mellankrigstiden: Eriksson, Hansson, Mattson, Olsson, Persson, Persson & Swensson", "Folkhemmet: William-Olsson, Brolid och Wallinder", "Rekordåren: White arkitekter", samt "Postmoderna tider: Arkitektlaget och Wingårdh". Ett tydligt samband mellan arkitekter och olika tidsepoker görs. Det är tydligt att de delar som ligger närmare nutid beskrivs mer ingående och djuplodande, vilket motsätts i själva guiden sedan, där åtminstone området kring Rosenlunds arkitektur arv verkar vara kopplat till industrialismen och det tidiga 1900-talets arkitektur. Detta trots att området sanerades under mitten av 1900-talet, något som beskrivs tydligt i övriga guider. De delar av historie-delen i guiden som går att koppla till Rosenlund är delarna Fästningsstaden, Industristaden och Folkhemmet.

4.1.4 Husen som bygger Göteborgs historia

Higab grundades 1966 till följd av den brist på lokaler för hantverk och industrier som fanns på mitten av 1900-talet. 1961 beslutades det i kommunfullmäktige att ett bolag skulle bildas för att lösa problemet, och det dröjde fem år innan bolaget bildades. Det fullständiga namnet är Hantverks- och industrihus i Göteborg AB. Verksamheten syftade till att uppföra eller förvärva fastigheter där denna typ av verksamheter kunde drivas. Higab har redan sedan starten hyrt ut lokaler till olika näringsidkare. 1991 förvärvade Higab via dotterbolaget Kigab 95 kulturfastigheter i Göteborg (Falk, 2016).

Idag förvaltar bolaget ett stort antal kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Göteborg, varav en är Fiskekyrkan. I Boken *Husen som bygger Göteborgs historia* omnämns Fiskekyrkan som en av 26 byggnadsminnen som Higab förvaltar. Boken handlar alltså om Higabs byggnadsminnesförklarade fastigheter, och beskriver inte Göteborgs eller för den delen Rosenlunds historia.

Boken är upplagd som så att en kort inledning om Higabs historia och en förklaring av vad ett byggnadsminne är ges inledningsvis. Sedan följer alla de byggnadsminnen som Higab förvaltar, med relativt korta beskrivningar och fotografier.

Fiskekyrkans avsnitt i boken är på 6 sidor, varav 3 i princip enbart upptas av bilder. Higabs bok är också den som överlägset har flest bilder i förhållande till text.

4.1.5 Nya Göteborgsguiden

En annorlunda guide till Göteborg är *Nya Göteborgsguiden*, författad av Einar Hansson, Gert Nilson, Jan Norming, Peter Rundkvist med flera. Guideboken utgavs 1981 (1984 i omarbetad upplaga) och är en mindre konventionell guide över Göteborg, som på ett ironiserande språk tar olika grepp om staden Göteborg ur ett vägvisarperspektiv. Guiden riktar sig både till turister och infödda göteborgare. Syftet är med boken är att ge möjlighet att se staden ur nya ögon och ett läsa om staden på ett sätt som inte beskrivs i turistbroschyrer. Guideboken har ett upplägg med temadelar, en uppslagsdel och ett register (Hansson, Nilson, Norming, Rundkvist, 1984).

4.2 Beskrivningarna av platsen

Utifrån hur platsen Rosenlund beskrivs i alla de olika dokumenten kan man konstatera att platsens historia, och beskrivningarna av denna, spelar en mycket central roll för hur platsen beskrivs också idag. Platsens historia, både i text men också i fysisk form, berättar vad Rosenlund är för en plats idag. I framförallt *Borgen på klippan* och *Kulturmiljöunderlag* finns det ett generellt stort fokus på platsens historia i konventionell mening. Skrivna dokument är huvudkällan här, och så även byggnaderna som finns på platsen. Historien skapar själva platsen, även det inte finns så mycket spår kvar av svunna tider i Rosenlund.

Även *Guide till Göteborgs arkitektur* använder byggnaden som en källa för platsens historia, men i ett större perspektiv. Här ligger inte fokus på Rosenlunds historia, utan snarare Göteborgs bebyggelsehistoria med vissa typiska exempel hämtade från Rosenlund.

Husen som bygger Göteborgs historia behandlar enbart byggnadsminnen som Higab förvaltar. Dess beskrivning av platsen Rosenlund begränsas därmed till Fiskekyrkan. Platsens historia beskrivs inte ur ett historiskt perspektiv, utan snarare vad platsen har för konkreta värden idag.

I *Nya Göteborgsguiden* är det istället vad man kan se idag (se 1981) och vad för associationer platsen skapar, och vilka berättelser som dessa associationer för med sig.

Som bilaga till uppsatsen finns ett Excel-ark, som schematiskt visar vilka platser som de olika dokumenten beskriver.

4.2.1 Fiskekyrkan

Fiskekyrkan är den enda byggnad som beskrivs i alla dokumenten. Visserligen ska man komma ihåg att *Husen som bygger Göteborgs historia* endast omnämner Fiskekyrkan, då den handlar om byggnader som Higab förvaltar i Göteborgs stad, varav Fiskekyrkan är den enda som är belägen i den avgränsade delen av Rosenlund som den här uppsatsen omfattar.

Men oavsett hur det förhåller sig med detta, är det dock inte förvånande att det är just Fiskekyrkan som beskrivs av alla dokument. Fiskekyrkan har cementerats, både bland vanliga göteborgare och

turister som Rosenlunds landmärke sedan den uppfördes i princip.

I *Borgen på klippan* beskrivs byggnaden ur en arkitekturhistorisk synvinkel. Byggnaden sägs ha karaktären av ”spetsfundig nygotik” (Homström, 2014, s. 2) och har ett arkitekturhistoriskt samspel med Arsenalen. Den anses också ha en ”genomarbetad formidé” (Holmström, 2014, s 12) till skillnad från annan bebyggelse som funnits på platsen förr, som enligt författaren var av mer slentrianmässig arkitektonisk karaktär. Byggnaden beskrivs också som ikonisk och att arkitekturen fungerar väl med dess praktiska funktion (Holmström, 2014).

Från 1939 till 1960-talet revs stora delar av Rosenlunds kvarter, och det beskrivs att fiskekyrkan är en av väldigt få byggnader kvar i området från äldre tid. Därför menar författaren att byggnaden är så viktig, den är en av få byggnader som påminner om platsen historia och de förändringar som den genomgått.

I ett stycke som heter *industristaden* i *Guide till Göteborgs arkitektur* omnämns Fiskekyrkan som ett av arkitekt Viktor Von Gegerfeldts mest kända byggnadsverk.

Fiskekyrkan beskrivs som en byggnad med drag av en gotisk kyrka, som i folkmun kallas Feskekörka. Platsen och byggnadens historia berättas i korta drag, och platsen beskrivs som stadens centrum för fiskhandel fram till 1910.

En kort arkitektonisk beskrivning ges, och byggnaden beskrivs med arkitekturtermer som annars vanligtvis brukar kopplas till kyrkor. Byggnaden beskrivs också i termen ”välbevarad”.

I boken *Husen som bygger Göteborgs historia* beskrivs byggnaden relativt kortfattat. Det finns ett flertal bilder på byggnaden och platsen omkring, där mycket människor är i rörelse. Det går att tolka som att det inte är så mycket byggnaden, utan snarare den bärande verksamheten i fastigheten som är det viktiga i sammanhanget.

Detta bekräftas i en intervju med Cina Gasparini, projektledare för kulturmiljöer på Higab². Hon berättar att fokus i deras kulturmiljöarbete är att levandegöra kulturmiljöerna de förvaltar, samt att göra lokalerna så publika och öppna som möjligt. Man kan utgå från att i och med detta fokus, så kommer det sig naturligt för Higab att historisera platsen utifrån ett ”användar-perspektiv”, dvs. hur platsen har använts och hur den i dagsläget fungerar som mötesskapande plats i stadsbilden. Detta syns tydligt på bilderna, men avspeglas också i texten.

I texten beskrivs fiskekyrkan ha en ”Fornnordisk kyrkostil kryddad med nygotik” (Falk, 2013, s. 29). Byggnaden beskrivs också som Sveriges mest kända fiskhall.

Byggnadens arkitektur beskrivs kortfattat, samt dess konstruktion. Platsens historia beskrivs också kort, och fiskhandeln beskrivs som viktig i en historisk kontext. Det berättas också att man kan köpa fisk, och äta fisk och skaldjur på plats - vilket ingen annan författare tar upp. Hur byggnaden används i dagsläget är en aspekt som egentligen bara tas upp i Higabs text.

Det berättas också att Fiskekyrkan blev byggnadsminne år 2013, på grund av dess viktiga symbolik och roll för staden, samt dess unika arkitektoniska uttryck.

Detta konstaterar därmed att Fiskekyrkan är en viktig kulturmiljö.

Eftersom ingen annan aspekt av Rosenlunds historia hanteras i denna skrift, går det inte utifrån denna text att dra slutsatser kring vilka övriga värden som anses viktiga på platsen.

² Cina Gasparini, projektledare kulturmiljöer, Higab. Intervju 25/4-2017.

I en av *Nya Göteborgsguidens* temadelar, *marknadsäventyr i Göteborg*, finns ett längre stycke om Fiskekyrkan. Byggnadens ursprung och arkitektur nämns i en mening. Denna text om Fiskekyrkan handlar dock mest om verksamheten däruti, hur den är uppbyggd, och att man talar med den glada fiskhandlaren på ett personligt sätt, och får fisken filead efter önskemål. Det beskrivs att köparen förväntas gå runt och jämföra priser, och sedan får försäljarna konkurrera om att kunna erbjuda det bästa priset för varan.

Fiskekyrkan är populär bland turister. Författarna frågar sig varför, och förklarar att det nog är äktheten i handeln, där det finns möjlighet att pruta och förhandla, något som annars inte är vanligt i svensk handel.

I delen *På väg till dagis*, en slags berättelse ur ett förälder-med-barnperspektiv, omnämns Fiskekyrkan igen. Diskarna och försäljningen förklaras vara begripliga och avgränsade, till skillnad från ett varuhus.

Kulturmiljöunderlag berättar att Fiskekyrkan är ett byggnadsminne. Byggnaden har ett eget uppslag i underlagets historiekapitel. Det beskrivs att fiskhandeln förflyttades till Rosenlund 1848 och att handeln pågick där i ett kvarts sekel innan byggnaden i sig uppfördes.

Arkitekten omnämns samt namnets etymologi. Byggnaden beskrivs som ”medvetet utformad som en gotisk kyrka” (Andersson et al. 2013, s 14), och att detta var för ljusinsläppets skull.

Byggnaden beskrivs som den enda som är kvar efter saneringarna under 1970-talet.

Fiskekyrkan omnämns också i andra delar av underlaget, men dessa omfattas ej av denna uppsats då de ej är relevanta för ämnet.

De olika beskrivningarna av Fiskekyrkan ger relativt likartade beskrivningar av byggnaden och den beskrivs relativt lika både i ett historiskt och nutida perspektiv. De texter som sticker ut en aning från de andra är *Husen som bygger Göteborgs historia* samt *Nya Göteborgsguiden*. Detta genom att de beskriver hur byggnaden upplevs som en levande byggnad idag, utanför sin historiska kontext som verkar vara ofrånkomlig i de andra texterna.

Fiskekyrkan verkar inte bara vara viktig som länk till det förflutna, utan också fungera som ett medium för vad Rosenlund är för plats idag, men också vad den kanske önskas bli.

Att Fiskekyrkan är ett byggnadsminne poängteras i flera av texterna.

Alla övriga byggnader i det avgränsade området av Rosenlund som denna uppsats omfattar, omnämns nästan alla i tre av de fem olika dokumenten. Endast Artillerietablisementet beskrivs endast i *Borgen på klippan*, men får dock där en omfattande beskrivning, och har ett eget kapitel som heter just *Artillerietablisementet*. Detta underlag är det därtill väldigt utförligt, i sådan grad att det särskiljer den från de andra texterna.

Här beskrivs artillerikasernen som uppfördes där Arsenalen ligger idag byggdes under 1790-talet berörs i ett förhållandevis långt stycke, och beskrivs i texten som viktig för områdets tidiga utveckling. Ett stort fokus läggs på detta etablisemang, och ett stort fokus ligger på hur viktig denna militära anläggning var för området vid denna tid. redogörelsen för denna period är mycket utförlig, och ett stort fokus ligger på artilleriets arkitektoniska utformning, samt verksamhet.

4.2.2 Carolus Rex

Carolus Rex omnämns i tre av dokumenten.

I *Borgen på klippan* beskrivs den kortfattat. Det berättas sedan att det togs antikvarisk hänsyn till bastionerna i de stadsplanemässiga förändringar som gjordes under 1960- och 70-talet, vilket belyses som positivt.

Det beskrivs också att bastionerna inte får någon större uppmärksamhet i stadsbilden, de beskrivs som inklämda och anonyma.

I *Guide till Göteborgs arkitektur* beskrivs också Carolus Rex relativt kortfattat, som bevarat sedan den militära tiden. Bastionen Carolus Rex beskrivs i denna guidebok som en av de mest välbevarade militära anläggningarna i Göteborg. Det beskrivs att man kan nå den 17 meter höga muren via en gångväg från Kungsgatan.

Carolus Rex är ett fornminne, vilket tas upp i *Kulturmiljöunderlag*. Liksom Fiskekyrkan har Carolus Rex en egen sida i underlaget. Där beskrivs bastionerna på Otterhällans funktion tills de revs under 1800-talet. Det berättas inte så mycket mer än att Carolus Rex bevarades till skillnad från de andra. Carolus Rex sägs också skymmas av det byggnadskomplex som uppfördes under 1970-talet.

4.2.3 Arsenalen

Arsenalen omnämns kort i *Guide till Göteborgs arkitektur*, *Borgen på klippan* samt *Kulturmiljöunderlag*. Den beskrivs kortfattat i alla dokumenten, och det som lyfts fram är att den är en slags referens, eller en flirt med det artillerietablissemang som låg på platsen innan:

I *Kulturmiljöunderlag* beskrivs det som ” Detta kvarter kallas idag för Arsenalen och byggnaden har flera stilelement från dess föregångare med tegelfasad och krenelerade hörntorn” (Andersson et al. 2013, s. 13).

I *Borgen på klippan* beskrivs utförligt kopplingen mellan arsenalen och artillerietablissemang:

”... men inte med den ikoniska verkan i ett vidare stadsrum som Arsenalen besitter på den gamla försvarsklippan – och detta just som en minnesbildande historisering i direkt sammanhang med de enda bevarade resterna ovan jord efter stadsmuren och bastionsverken runt Göteborg”

(Holmström 2014 s. 22).

Byggnadens identitet verkar inte så mycket ligga i dess utseende och arkitektur som i dess ersättning av ett tidigare byggnadsverk i historiseringen. Byggnadens viktigaste aspekt verkar enligt alla författarna vara att den minner om stadens befästning. Detta trots att byggnaden alltså aldrig har varit en del av befästningen, utan alltid har varit ett bostadshus.

4.2.4 1970-talsbebyggelsen

De byggnader som uppfördes under 1970-talet har alla lyfts upp i samma sammanhang i alla texter, och därför får dessa en gemensam rubrik även om de består av flera byggnader.

1970-talsbebyggelsen omnämns i *Borgen på klippan*, *Kulturmiljöunderlag* och *Nya Göteborgsguiden*.

De olika byggnaderna beskrivs på olika väldigt olika sätt i *Borgen på klippan*, trots att de är uppförda under samma årtionde och i samma arkitekturstil allihop, samt har samma funktion.

Byggnadernas historiska kontext omnämns inte alls i *Borgen på klippan*, mer än att de uppfördes efter saneringsvågen under 1960-talet. I texten beskrivs byggnaderna som uppkom efter omvandlingen inte i vänliga ordalag; ”en lags modernistisk minimalism utan tillstymmelse till arkitektonisk inordning” (Holmström, 2014, s. 18).

Det så kallade Rosenlundshuset beskrivs även här som ett visst undantag.

Denna byggnad, som är ritad av Sven Brolid, beskrivs i positiva ordalag i stor utsträckning. Ord som ”intressant”, och ”okonstlad massivitet”. Det beskrivs ackompanjera de omkringliggande byggnaderna och skapa en intressant miljö.

En byggnad som får en mer negativt laddad beskrivning är den byggnad som är ritad av Jarle Osnes. Ord som används om denna är ”uttryckslös nonchalans”, ”rivning förutsätts” och den beskrivs också vara distraherande.

Den tredje moderna byggnaden, som förr inhyste rikspolisstyrelsen, har också enligt textförfattaren en ”uttryckslös nonchalans” men ändå drag av ”viss elegans”.

Anmärkningsvärt är alltså författarens beskrivningar av de olika byggnaderna, som skiljer sig väldigt mycket åt.

De andra två dokumentet förhåller sig på ett annat sätt till byggnaderna, och det finns inga direkt uttalade åsikter om byggnadernas utseende i *Kulturmiljöunderlag*, utan i detta berättas det i princip bara att byggnaderna finns på platsen, och att de är goda exempel som visar på saneringarna i Göteborg under 1900-talets mitt, men det förklaras också att dessa byggnader är bra exempel på 1970-talets arkitektur.

I *Nya Göteborgsguiden* beskrivs byggnaderna från 1900-talets mitt på ett annorlunda sätt. Husens utseende beskrivs inte så mycket som känslan på platsen. Platsen beskrivs i temadelen ”*Tur 2: City* runt som om man hade sett den från Rosenlunds höjd.

Rosenlundshuset och de övriga byggnaderna från 1970-talet omnämns som byråkratin och förvaltningens hus. Rosenlundshuset beskrivs mer ingående; som ”det fyrtandade kamhuset” (Hansson 1984, s. 28). Det berättas att man kan skymta fiskekyrkan, men det är de tjänstemanna-kontor som man kan se in i som främst framhålls i stycket. Det framgår tydligt att området är av kontors- och förvaltningskaraktär.

Rosenlund omnämns återigen i *Tur 22: Citys inre cirklar - en studie i makt*. Det är återigen 1970-talsbebyggelsen som kommenteras, Rosenlundshuset som ett ”marmorpalats i vitt” och Jarle Osnes byggnad, dåvarande skatteverket, som en ”dystert smutsbrun plåtkoloss” (Hansson 1984, s.298).

I *Guide till Göteborgs arkitektur*, delen *Folkhemmet*, berättas det om arkitekt Sven Brolid och några av hans byggnadsprojekt i Göteborg, men fastigheten i Rosenlund nämns inte.

I en annat stycke del, *Rekordåren*, omnämns White Arkitekters byggnad i Östra Nordstaden, som byggdes under samma tid och i samma anda som de modernistiska byggnaderna i Rosenlund. Men

dessa nämns ej i texten. Man kan dra slutsatsen att byggnaden i Östra Nordstaden i detta verk anses vara av större betydelse än de i Rosenlund, som också har en särpräglad 1970-talsstil.

4.2.5 Övriga platser och aspekter

De flesta av texterna beskriver också Rosenlund som område och inte bara de platser som finns. Platsens gatumiljö och kanalen beskrivs i både *Borgen på klippan* och *Kulturmiljöunderlag*.

Gatumiljön beskrivs i det förstnämnda i positiva ordalag, att det fanns en medvetenhet när man planerade gatustrukturen efter saneringarna som gjordes. Kulturmiljöunderlaget väljer att utgå från platsen ur ett nutida perspektiv, och beskriver en bred, trafikerad gata med avsaknad av grönska. Trafikseparering är också ett begrepp som omnämns i beskrivningen av gatumiljön.

Kanalen uttrycks vara ett positivt inslag i båda dokumenten. Fiske, orienteringsmoment och en historisk kontinuitet i förhållande till platsens fiske- och militärhistoria tas upp.

Övriga aspekter som inte omfattas av denna uppsats men som beskrivs i de olika dokumenten är: televerkets kontor, värmeverket, artillerietablissementet, värmeverket, Otterhällan, Gamla spinneriet, engelska kyrkan samt Kungsgatan 5.

5. Resultat

5.1 Hur deltar olika aktörer i historiseringen av Rosenlund?

De aktörer som de facto deltar i skapandet av historiseringen av platsen vid Fiskekyrkan är fler än de som omnämns eller vars texter analyserats i denna uppsats. Byggherrar, företag, privatpersoner och andra intressenter finns givetvis med i historiseringsprocessen.

De vars texter som tas upp i denna uppsats är de aktörerna som utifrån undersökningen har framstått som mest aktivt deltagande i historiseringen av platsen, vilket märktes redan i insamlandet av källmaterial.

Higab, som förvaltar fastigheten Fiskekyrkan, har en uppenbart stor roll i och med sitt ägandeskap, och dessutom ett starkt intresse av att producera en positiv historisering av Fiskekyrkan som en viktigt kulturbärare på platsen för att locka både turister, samt kunder att hyra ut lokaler i byggnaden till. Deras verksamhet är i mångt och mycket beroende av att Fiskekyrkans historia synliggörs direkt på plats, och fokus i boken *husen som bygger Göteborgs historia* ligger därigenom på byggnaden och dess nuvarande verksamhet, men knyter också tydligt an till dess historia.

Stadsbyggnadskontoret och Göteborgs stad spelar också en viktig roll i historiseringsprocessen. I och med den stora omvandling som pågår i Göteborg har Göteborgs stad och i förlängningen stadsbyggnadskontoret ett stort ansvar för kulturvärdena som finns på plats i Rosenlund. I underlaget som analyserats i denna uppsats tydliggörs vad som av antikvarierna på stadsbyggnadskontoret uppfattar som de viktigaste kulturvärdena på platsen.

Stadsbyggnadskontoret tar fram program och underlag för Göteborgs stads räkning, och politiska beslut som tas grundas på de underlag som tjänstemännen tagit fram, samtidigt som tjänstemännens uppgifter delegeras av politiker. På detta sätt träder politiken in i historiseringsprocessen i denna typ av historieberättande material.

De underlag som tas fram på stadsbyggnadskontoret har en slags politisk bäraktighet som övriga dokument inte har i samma utsträckning. Dessa underlag följer i stort de kulturpolitiska mål och planer som drivs i Göteborg i dagsläget.

På Göteborgs universitet har ett flertal uppsatser hanterat området Rosenlund och även platsen kring Fiskekyrkan. Universitetets roll i sammanhanget är att producera vetenskapliga utsagor om platsen, ur olika aspekter. Exempel är etnologiska och kulturgeografiska studier, som alla bidrar till historiseringen av platsen på olika sätt. I och med den akademiska roll som universitetet innehar har de dokument som produceras i denna sfär en tyngd och påverkar vad som uppfattas som vetenskaplig historieskrivning. Inte sällan används uppsatser från universitetet som källor i material producerat av andra aktörer (exempelvis i fallet med det antikvariska underlaget från Stadsbyggnadskontoret, som använder kulturmiljöunderlaget från bebyggelseantikvariskt program som källa i ett stycke). Universitetets historisering blir i förlängningen den vetenskapliga historiseringen.

Det kulturmiljöunderlag som skrevs av studenter vid bebyggelseantikvariskt program har ett fokus på både berätta platsens historia och att peka ut just de kulturvärden som finns på platsen. Historiseringen blir i detta fall tydlig eftersom det direkt går att koppla det som berättas med vad som faktiskt finns på platsen.

Ett perspektiv av mer folklig karaktär presenteras av de olika guider som finns skrivna om Göteborgs historia. Utöver de som analyseras i denna uppsats finns givetvis ett stort antal ytterligare guider, som alla på olika sätt deltar i historiseringen av Göteborg.

Arkitekturguide står i viss mån på två ben, den är riktad till en allmänhet med intresse för arkitekturhistoria, men är författad av professorer vid Chalmers. Denna text har en viss akademisk

förankring, men är ändå lättsam och okonstlad. Dock är tyngdpunkten på arkitektur och stadsbyggnadsideal värd att påpeka.

Istället kan man säga att *Nya Göteborgsguiden* har en annan typ av ingång och perspektiv för historieberättandet om Rosenlund, vilket märks tydligt i texten. Guiden tar visserligen upp Fiskekyrkan, som även i denna text framställs som viktig (dock snarare för Göteborg än Rosenlund), men i övrigt så har den en annan ingång till platsens materialitet. Den beskriver istället de kontorsmiljöer som dominerar platsen i hög utsträckning, men inte äldre strukturer eller platsens äldre historia.

5.2 Vad för kulturvärden och/eller kulturhistoriska värden finns i Rosenlund utifrån tolkandet av dokumenten?

De olika dokumenten som har analyserats i denna uppsats har gemensamt omnämnt ett antal kulturhistoriska värden på platsen, vissa både i uttalad och antydande form, andra enbart i en typ. Ett antal kulturhistoriska komponenter lyfts fram i alla texter, men dess kulturvärden tolkas olika i dokumenten. Det mest framträdande exemplet är byggnaderna från 1970-talet, som vi ska återkomma till.

Alla texterna omnämner Fiskekyrkan, och den framställs som viktig i ett historiskt perspektiv i alla, utom i *Nya Göteborgsguiden* som enbart antyder dess historiska kontinuitet, men fokuserar mer på vad den används till och dess bruksvärde.

Husen som bygger Göteborgs historia belyser byggnadens värde både ur ett kulturhistoriskt ett och bruks-perspektiv, men det är närmare sammanlänkat med pågående verksamhet och turism än i övriga texter. Det antikvariska underlaget och kulturmiljöunderlaget är de som främst lyfter fram byggnaden som viktig i en historisk kontext. Även arkitekturguiden gör detta i viss mån.

Carolus Rex tas upp i *Borgen på klippan, Kulturmiljöunderlag* från Göteborgs universitet och *Arkitekturguide*.

Det är alltså de dokument som främst fokuserar på platsens historia och arkitektur som framställer denna som kulturhistoriskt värdefull.

Att *Husen som bygger Göteborgs historia* inte tar behandlar någon annan kulturhistoriskt värdefull aspekt faller sig naturligt, då Higab endast förvaltar Fiskekyrkan på platsen.

Att Carolus Rex inte omfattas av nya *Nya Göteborgsguiden* är mer intressant. Guiden säger sig dock vilja förmedla andra perspektiv än de gängse, och detta kan förklara varför inte Carolus Rex tas upp i guiden, det kan antas att den beskrivs i så många andra guider om Göteborg.

Med Arsenalen faller det sig likadant som med Carolus Rex, den omnämns i samma dokument. I *Borgen på klippan* beskrivs byggnadens arkitektur och historia utförligt, och kopplas starkt ihop med artillerietablisementet som låg där innan den nuvarande byggnaden.

Artillerietablisementet omnämns inte i någon större utsträckning i någon av de andra texterna, utom i *Kulturmiljöunderlag*, som omnämner det kort. Att det inte finns kvar, och har ersatts med byggnaden Arsenalen kan vara en bidragande faktor till detta. Byggnaden var dock en viktig del av områdets tidiga historia.

Historiseringen kring artillerietablisementet kopplas istället direkt till Arsenalen, som byggdes på samma plats och fyllde ut tomrummet efter sin föregångare. Historiseringen kring Artilleriet blir i förlängningen via Arsenalen.

Byggnaderna från 1970-talet däremot, beskrivs i alla texterna utom i *Husen som bygger Göteborgs historia*. Dess kulturhistoriska värde verkar dock vara omstritt, då det skiljer sig mellan olika dokumentets beskrivningar.

I *Borgen på klippan* beskrivs byggnaden som är ritad av Sven Brolid i relativt positiva ordalag, och det kan tolkas som att det har ett kulturhistoriskt värde, i och med att det är en ”fin” byggnad som representerar det positiva av 1970-talets arkitekturstil.

Däremot beskrivs Jarle Osnes byggnadsverk snarast som en styggelse, och förutsätts rivras inom en relativt snar framtid. Tidigare rikspolisstyrelsens får en neutral beskrivning, och tillskrivs vissa värden.

Dessa olikartade beskrivningar kan tänkas spegla de planer som finns för platsen. I *Moderna Göteborg*, stadsmuseet i Göteborgs tilltänkta nya kulturmiljöprogram, är Brolids byggnad utpekad som kulturhistoriskt värdefull, medan de andra byggnaderna från 1970-talet inte är det (Göteborgs stadsmuseum, 2017). Det finns ett starkt samarbete mellan Göteborgs stadsmuseum och Stadsbyggnadskontoret, vilka båda styrs av den politik som bedrivs i staden. Det finns uppenbarligen planer på att förändra, och eventuellt bygga bostäder i området. Brolids byggnad verkar anses vara värd att bevara, medan övriga byggnader från 1970-talet inte anses vara riktigt lika utmärkande för 1970-talets arkitektur.

Ej att förglömma är också Brolids byggnad klädd i marmor, medan Jarle Osnes hus är klätt i plåt. Huruvida det går att utröna vilken av byggnaderna som är mest typisk för sin tid går kanske inte att utröna utifrån vilka material de är klädda i, men man kan utgå från att marmor generellt anses vara finare än plåt. Att motivera ett bevarande för en sådan byggnad blir därigenom i viss mån lättare.

I *Kulturmiljöunderlag* från det bebyggelseantikvariska programmet tillskrivs alla 1970-talsbyggnader ett kulturhistoriskt värde i form av att spegla både 1970-talet och 2000-talets byggnads- och planeringsideal.

Arkitekturguide tar inte upp någon av dessa byggnader, medan de i *Nya Göteborgsguiden* får en prominent roll i beskrivandet av Rosenlund, där de beskrivs som tråkiga och grå. De tillskrivs alltså här inget värde, men de visar sig vara det mest signifikanta med Rosenlund.

Värmeverket, eller Rosenlundsverket (som ligger utanför området som den här uppsatsen innefattar), hanteras av *Kulturmiljöunderlag*, som tar upp det som en del av Rosenlunds industri-arv, omnämns mycket kortfattat i det antikvariska underlaget, samt av *Nya Göteborgsguiden* som tar upp byggnaden ur en annorlunda synvinkel; nämligen ur ett kretsloppsperspektiv.

Rosenlundsverket har länge varit en viktig del av stadens infrastrukturer. Detta perspektiv tas ej upp i något av de andra dokumenten, men beskrivningen i *Nya Göteborgsguiden* kan ur vissa aspekter ändå påvisa att verket har kulturhistoriska värden.

Vissa av dokumenten tar också upp ett antal andra byggnader i Rosenlundsområdet som inte innefattas av den avgränsning som finns i denna uppsats, eller som ej längre finns kvar, men som ändå kan vara värda att nämna kort. Dessa är: Före detta spinneriet, Grosshandlare Waldermar Boijes hus, Gamla latin, Föredetta Televerkets kontor, Arsenalsgatan 2 och Kungsgatan 5.

5.3 Hur kan man se de kulturhistoriska bärarna eller spåren på plats i Rosenlund?

Utifrån de kulturhistoriska värden som beskrivs finnas på platsen kan man konstatera att ett större antal av dem fortfarande finns synliga på plats, antingen i form av spår, strukturer eller i faktiska fysiska termer, dock främst i form av byggnader.

Fiskekyrkan finns kvar på sin ursprungliga plats, och har fått bevara sitt ursprungliga uttryck i stort. Fastigheten kan anses vara välbevarad och Higab arbetar för att låta byggnaden behålla sin ursprungliga funktion och karaktär i den mån det går, även om byggnaden nu snarare är en turistattraktion snarare än handelsplats³. Den vittnar dock om fiskhandelns signifikans både på platsen och i Göteborg.

Arsenalen, som ligger i Rosenlunds fond, vittnar om det tidiga 1900-talets stilideal, men återspeglar också artillerietablisementets forna utformning genom sin storlek och borgliknande stil, som i viss mån imiterar sin föregångare. Därigenom kan byggnaden i någon mån berätta om områdets historia som militärt område, även om den inte bär några egentliga spår från den tidigare befästa stadskärnan. Av artillerietablisementet finns det inte några synliga spår kvar.

Carolus Rex, däremot, är den tydligaste indikatorn på stadens tidigare befästning och militära verksamhet. Befästningsverket ligger är inte särskilt framträdande, men besöker man platsen och kikar in mellan de stora byggnaderna från 1970-talet så syns den tydligt.

Carolus Rex är den sista bevarade synliga bastionen som finns i Göteborg, och gör den till en viktig del av historiseringen av Göteborg som befäst stad.

Byggnaderna från 1970-talet finns alla kvar, om än förändrat skick av varierande grad. De två som tidigare har haft arkader i bottenvåningarna (Brolids och Jarle Osnes hus), är numera igenbyggda i bottenplan. Dock kan man ändå tydligt särskilja 1970-talets byggnadsstruktur och ideal i dessa byggnader. Även strukturen och byggnadernas storlek och massivitet påvisar 1900-talets byggnadsideal med kontor i stadskärnan och trafikseparering.

Ombyggnaden av arkaderna och förändringarna av dess utvändiga uttryck påvisar även vår tids byggnadsideal, och den revitalisering som området idag genomgår.

Dock är inte bara byggnaderna på platsen viktiga kulturhistoriska delar. Gatorna, strukturen och inte minst kanalen berättar mycket om platsens historia.

Den öppna ytan (som tidigare varit torg) vid fiskekyrkan och kanalen vittnar om fiskhandeln och hur det implementerades i moderniseringen under tidigt 1900-tal. Kanalen visar även på Göteborgs historia som befäst stad.

Strukturen och Rosenlundsgatan, i samklang med byggnaderna från 1970-talet, berättar om de stora omvandlingar som pågick under mitten av 1900-talet.

De öppna ytorna och sittplatserna mot kanalen visar på dagens ideal, med idén om Rosenlund som mötesplats i staden.

³ Cina Gasparini, projektledare kulturmiljöer, Higab. Intervju 25/4-2017.

6. Slutsatser

Denna uppsats utgår från hypotesen att det behövs nya angreppssätt för att hantera kulturarvsbegreppet, för att arbetet med kulturarvsfrågor inte ska stagnera i en fast bild av vad kulturarv är. Kulturmiljöarbetet bör kontinuerligt omvärderas, då det är viktigt att inte bara förmedla ett konventionellt kulturarv ur antikvariskt synpunkt, utan ett som också speglar ett folkligt perspektiv. Resultatet i uppsatsen visar på att det behövs nya angreppssätt för att hantera kulturarvsfrågor, och att det finns långt fler historier att berätta om en plats än de som presenteras av de aktörer som till synes kanske är mest framträdande på platsen.

Uppsatsen gör inte anspråk på att ge en fullständig historisering över Rosenlund, utan snarare att påvisa att det finns historier utanför de konventionella historiseringarna, som är en lika viktig del av Rosenlunds historia som alla andra. Men det behövs alltså nya sätt att ta sig an en plats historia på, varav en diskursanalys kan vara ett sådant.

De historier som berättas om Rosenlund, och inte minst historiseringen, påverkar hur man ser på Rosenlund som plats i dag. Trots att inte mycket spår finns kvar av bastionerna eller fiskhandeln, är de starkt förknippade med Rosenlund än idag. Givetvis syns spåren av just fiskhandeln och det gamla befästa Göteborg, åtminstone för ett tränat öga. Men det är främst det skrivna materialet som håller platshistorien vid liv i Rosenlund.

En intressant aspekt är att inga av dokumenten som analyserats i denna uppsats nämner den prostitution som pågått på plats i Rosenlund under många år, och som av många medborgare säkerligen är starkt förknippad med platsen. Boken *Feskekörka – Göteborgs fiskhall* är den enda som beskriver prostitutionen i Rosenlund i en historisk kontext (Carlsson, 1994). I övrigt är det just kandidatuppsatsen om gatuprostitutionen i Göteborg som nämnts tidigare (Heikki & Kauhanen, 2014) som beskriver prostitutionen enskilt.

Men inget av de dokument som analyserats i uppsatsen tar upp prostitutionen. Hur kommer det sig att det blir så?

Att en guide inte tar upp prostitution faller sig kanske naturligt, det är inte något som lockar turister (åtminstone inte önskvärda) till en plats. Att *Staden som bygger Göteborgs historia* inte heller gör det är inte så märkligt eftersom den är begränsad till att beskriva de byggnadsminnen som Higab förvaltar i Göteborg, och inte olika platser historia.

Det är mer intressant att varken *Borgen på klippan* eller *Kulturmiljöunderlag Rosenlund* omnämner detta. *Borgen på klippan* beskriver platsens historia mycket utförligt och tar upp mindre trevliga aspekter av platsens äldre historia, så varför inte också den moderna? Därtill är den ett planeringsunderlag för bostäder, och aspekter som gatuprostitution borde vara viktigt att belysa inför eventuellt exploatering.

Oavsett så är det troligt att prostitutionen försvinner allt mer från Rosenlund i och med den revitalisering som platsen har genomgått och fortfarande genomgår. När restauranger och fik med uteserveringar dyker upp på platsen så blir det svårare för mer ljusskygga verksamheter att finnas kvar på platsen.

Gentrifiering är en tydlig effekt av när en revitalisering av ett område sker. Rosenlund är inget undantag. Gentrifiering kan ses som en negativ påverkan på platsens genuinitet. Småskaliga verksamheter och aktörer som funnits på platsen länge kanske inte har råd att betala hyran för sina lokaler och tvingas flytta. Personer som vistats på platsen försvinner kanske därifrån när platsen inte är "deras" längre.

Men det kan också ses som en effekt som inte bara medför negativa konsekvenser. Olika typer av verksamheter, butiker och restauranger kanske skaffar en lokal i området vilket leder till fler jobb. Fler

butiker och restauranger leder till att fler personer besöker platsen, vilket gör det till en mer levande och trygg plats i staden. Att hitta rätt balans vid förändring av en plats är uppenbart svårt.

För de kulturvärden som redan finns på platsen kan en gentrifieringsprocess medföra både negativa och positiva konsekvenser. Att området blir mer frekvent besökt gör att kulturmiljöerna på platsen kanske uppmärksammas och besöks oftare, vilket ofta leder till positiva effekter för kulturmiljön då det blir lättare att motivera eventuella restaureringar eller skydd. Samtidigt kan det leda till överexploatering, där kulturmiljön inte längre får vara vad den ursprungligen varit, utan blir mer utav en turistfälla. Mindre kända kulturmiljöer kan också bli lidande när andra blir mer exploaterade, de glöms bort när informationen är riktad för mycket mot något annat.

Givetvis finns det långt fler historiseringar och berättelser om Rosenlund än de som omnämns i denna uppsats. De byggnader, verksamheter och förhållanden som finns på platsen berättar oändligt många historier, och det är omöjligt att förmedla alla dessa. Det handlar alltid om val i en historiseringsprocess, om vad som förmedlas, men också vad som inte förmedlas.

De historier som beskrivs i denna uppsats är alltså endast ett urval av historiseringar av Rosenlund. Prostitutionen är del av platsens historia som inte framträder i dokumenten, men detsamma gäller även bland annat skatteverkets verksamhet som under stora delar av 1900-talet var något som man förknippade med platsen, eller det gytter av olika verksamheter som fanns i området under 1800-talet.

Att den historisering som analyserats i denna uppsats är av just den karaktär den är beror mycket på källmaterialet i sig. Källmaterial om prostitutionen, skatteverket etc. finns inte tillgängligt i samma utsträckning. Dess historia har inte värderats och värderas inte heller idag lika högt som den som faktiskt förmedlas. Detta kan bero på att aktörer inte finner det som användbart eller intressant för deras mål, men kanske också på en tradition att förmedla en viss bild av platsen. Just därför behövs det nya sätt att förmedla platsens historia ur ett annorlunda perspektiv, närmre det som faktiskt finns i människors platsminnen istället för i konventionell historieskrivning.

Rosenlund ligger i en av de mest centrala delarna i en stad som förtätas allt mer och där trycket från handel och företag ökar. Att Rosenlund kvarhåller sin något slutna karaktär som det har idag är därför inte särskilt sannolikt. Redan nu ökar antalet restauranger, fik och butiker i området, och byggandet av en ny gång- och cykelbro kommer att göra platsen mer tillgänglig från andra sidan vallgraven. Både gatorna kring Järntorget och Skeppsbron har förändrat karaktär under de senaste decennierna och effekterna sprider sig till Rosenlund.

Trots dessa förändringar, gör historiseringen av Rosenlund att bilden av platsen ändå lever vidare.

7. Sammanfattning

Denna kandidatuppsats författades under våren och sommaren 2017, och utgör avläggande för kandidatexamen vid det bebyggelseantikvariska programmet på Göteborgs Universitet. Uppsatsen bygger på en diskursanalytisk metod, och beskriver historiseringen av området Rosenlund i Göteborg och dess olika aspekter. Även den teoretiska referensramen är baserad på diskursanalys. Uppsatsen bygger på tolkningar och analyser av ett antal dokument som berör området Rosenlunds historia.

Temat för uppsatsen bygger på det intresse jag fick under min utbildning för stadsplanering och olika uttryck för förändringar i stadsmiljöer. Under min förstudie framkom Rosenlund som en plats som väl motsvarade de förändringar som många stadsmiljöer i Sverige har genomgått, och därmed lämpade platsen sig för vidare studier.

Syftet med uppsatsen är att undersöka vilken typ av historiebeteckning som finns för området Rosenlund genom att studera ett antal dokument rörande dess historia, och att med platshistorien som utgångspunkt kunna sammanlänka denna med ett större sammanhang.

Målen är att kunna påvisa vilka kulturhistoriska värden som finns i Rosenlund, och även vilken historisering som finns och hur den eventuellt har påverkat platsen.

Förhoppningsvis kan uppsatsen fungera som ett litet bidrag till forskning om stadsplanering, och även kunna lyfta fram de kulturhistoriska värden som finns på platsen.

Det viktigaste källmaterialet i uppsatsen är de dokument som analyserats i diskursanalysen. Dessa dokument är producerade av ett antal av de aktörer som på olika sätt berör Rosenlunds historia. Dokumenten kommer från Göteborgs Stadsbyggnadskontor, med *Rosenlund och borgen på klippan*, *Antikvariskt underlag, detaljplan för bostäder i Rosenlund*, Från det bebyggelseantikvariska programmet på Göteborgs universitet med *Kulturmiljöunderlag Rosenlund*, Higabs bok *Husen som bygger Göteborgs historia*, samt två guider, *Guide till Göteborgs arkitektur* och *Nya Göteborgsguiden*.

De olika dokumenten ger i vissa aspekter liknande beskrivningar av Rosenlund, och i andra inte. Men man kan konstatera att beskrivningarna av platsen och dess historia påverkar hur platsen beskrivs än idag.

Det finns många aktörer som deltar i historiseringen av Rosenlund, vissa mer synligt än andra. De dokument som analyseras i uppsatsen, är författade av de aktörer som framträtt som mest deltagande i historiseringsprocessen.

Higab, som förvaltar fiskekyrkan, spelar en viktig roll. Deras framställning och historisering av fiskekyrkan kan beskrivas som positiv.

Stadsbyggnadskontoret spelar också en viktig roll, i och med den makt de har i planeringsprocesser, och genom de dokument som de producerar inför olika projekt.

Göteborgs universitet har en akademisk roll, och de dokument som produceras på universitetet kan anses vara vetenskapliga, vilket ger dessa en tyngd i historiseringsprocessen.

Även guideböckernas författare är med och deltar i historiseringen genom den historia de förmedlar.

Utifrån tolkandet av de olika dokumenten kan man utgå från att de kulturvärden och kulturhistoriska värden som finns på platsen främst är i bebyggd form. De olika kulturvärdena tolkas också olika i de olika dokumenten.

Fiskekyrkan omnämns i alla texterna, och verkar således vara en viktig del av Rosenlunds kulturarv.

Även Carolus Rex och Arsenalen beskrivs i flera dokument som viktiga för förståelsen av stadsdelens historia, medan det artillerietablisement som legat på platsen förut inte beskrivs som ett kulturvärde på samma sätt. Man kan konstatera att det är de kulturvärden som finns i fysisk form på platsen, som främst lyfts fram i dokumenten och är representerade i historiseringen av Rosenlund.

Byggnaderna från 1970-talet som finns på platsen framställs på olika sätt i de olika dokumenten, och dess kulturvärden bedöms olika. Dels sägs de vara goda exempel på sin tids arkitektur och stadsideal, och även representera dagens ideal i viss mån. Men de beskrivs i viss mån som trista och det förutsätts i en text att en av byggnaderna ska rivas. Några dokument omnämner inte dessa byggnader alls.

De kulturhistoriska bärarna och spåren går i ganska hög utsträckning att se på plats i Rosenlund. Fiskekyrkan är det tydligaste exempel och är också välbevarad.

Även Arsenalen, som vittnar om det tidiga 1900-talets historia finns synlig. Denna byggnad refererar också till artillerietablisementet som låg på platsen tidigare, och som det inte finns synliga spår av på platsen idag.

Carolus Rex, som är ett fornminne och anses vara en viktig del av hela Göteborgs stadskärnas kulturvärden, finns även synlig på platsen, om än något dold bakom byggnaderna från 1970-talet. Byggnaderna från 1970-talet finns också kvar i relativt oförändrat skick. Men även gator, strukturer och kanalen finns kvar som viktiga kulturhistoriska spår på platsen.

Det är främst det skrivna materialet som håller Rosenlunds historia vid liv, även om det finns många spår kvar på platsen.

Inga av de dokument som har analyserats i uppsatsen tar upp den gatuprostitution som har pågått i Rosenlund i flera decennier, vilket är intressant. Prostitution är uppenbarligen en del av områdets historia som inte är särskilt önskvärd och därför lyfts det inte heller fram.

Gentrifiering är en direkt konsekvens av stadsomvandling i modern tid. Det kan medföra både negativa som positiva konsekvenser. Även för kulturmiljön förhåller det sig så. Gentrifiering leder till fler besökare i stadsdelen, vilket kan vara gynnsamt för kulturmiljöerna eftersom de besöks mer. Men ökat intresse och fler turister kan leda till att kulturmiljön överexploateras.

Rosenlund följer oundvikligt med i stadsomvandlingsprocessen i och med områdets läge i staden. Tryck på förtätning, handel och att närliggande områden revitaliseras gör att även Rosenlund påverkas och förändras.

Käll & litteraturförteckning

Otryckta källor

Andersson, Betty, Andersen, Sanne, Ljunggren, Linn & Stegersjö, Desiré (2013). *Kulturmiljöunderlag Rosenlund*. Studentuppsats. Institutionen för kulturvård. Göteborg: Göteborgs universitet

Muntliga källor

Gasparini, Cina. projektledare kulturmiljöer, Higab. Intervju 25/4-2017.

Tryckta källor och litteratur

Brolid, Mette & Caldenby, Claes (2001). *Sven Brolid arkitektkontor 1948-1978: tiden och staden*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum

Caldenby, Claes, Linde Bjur, Gunilla & Ohlsson, Sven-Olof (2006). *Guide till Göteborgs arkitektur*. Stockholm: Arkitektur i samarbete med Göteborgs stadsbyggnadskontor och Formas

Carlsson, Lars O. (1994). *Feskekörka - Göteborgs fiskhall*. Göteborg: Tre böcker

Erenius, Karin (2017). Till sist: Grönt ljus för cykelbro i Rosenlund. *Göteborg direkt Hisingen*, (7). Sid. 4-5.

Falk, Bengt-Arne (2016). *Higab 1966 - 2016: ett halvsekel göteborgshistoria*. Göteborg: Higab

Falk, Bengt-Arne (2013). *Husen som bygger Göteborgs historia: [byggnadsminnen*. Göteborg: Hantverks- och industrihus i Göteborg AB (Higab)

Frank, Gun (red.) (2005). *Spelet om staden*. Stockholm: Formas

Fredberg, Carl Rudolf A:son (1977). *Det gamla Göteborg: lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag*. D. 3. Lund: Ekstrand

Göteborgs stadsmuseum (2017). *Moderna Göteborg, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse del 3*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum & Stadsbyggnadskontoret

Hansson, Einar & Svantesson, Claes-Göran (red.) (1984). *Nya Göteborgsguiden*. Ny, omarb. uppl. Göteborg: Korpen

Heikki, Stina & Kauhanen, Sanna (2014). *Gatuprostitution, varför där? Fysisk planering och social säkerhets påverkan på lokaliseringen av gatuprostitution i Göteborg*. Kandidatuppsats. Institutionen för ekonomi och samhälle & institutionen för geologi. Göteborg: Göteborgs universitet

Holmberg, Ingrid Martins (2006). *På stadens yta: om historiseringen av Haga*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2006

Holmberg, Ingrid Martins (2015) *Historisering in situ – kulturmiljö och kulturarv som text*.

I Andersson, Sarah, Olsson, Krister & Wetterberg, Ola (red.) *Gamlestaden: strukturella förändringar och kulturarvsprocesser - en fallstudie*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. sid. 99-113.

Holmström, Sören (2014). *Rosenlund och borgen på klippan, antikvariskt planeringsunderlag, detaljplan för bostäder i Rosenlund*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret

Khakee, Abdul (2005) *Stadsutveckling - ett spel på nya premisser*. I Frank, Gun (red.) (2005). *Spelet om staden*. Stockholm: Formas. sid. 15-24.

Lönnroth, Gudrun (red.) (1999-). *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: ett program för bevarande*. Göteborg: stadsbyggnadskontoret

Schönbeck, Gun (1991). *Victor von Gegerfelt: arkitekt i Göteborg : en yrkesman och hans verksamhetsfält 1841-1896*. Diss. Göteborg : Univ.

Stadsbyggnadskontoret Göteborgs stad (2007). *Program för detaljplaner Södra Älvstranden, Delen Rosenlund – Lilla bommen, Del 1 – Underlag*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret Göteborgs stad.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur

Åström, Kell (1993). *Stadsplanering i Sverige*. Stockholm: Byggförl.

Illustrationsförteckning

Alla bilder är fotograferade av författaren.

Figur 1 (omslagsbild): Staty utanför Fiskekyrkan. 2017-08-17. J.L

Figur 2: Fiskekyrkans norra fasad sedd från Rosenlundsgatan. 2017-08-17. J.L

Figur 3: Rosenlundshuset. 2017-08-17. J.L

Figur 4: Jarle Osnes byggnad. 2017-08-17. J.L

Bilagor

	Husen som bygger Göteborgs historia	Borgen på klippan	Kulturmiljöunderlag BA	Guide till Göteborgs arkitektur	Nya Göteborgsguiden
Fiskekyrkan	arkitektur, formordisk, unik, känd, byggnadsteknik, kulturmiljö	omnämns kort, byggnadsminne, nygotik,	byggnadsminne, historik, landmärke	arkitektur, gotik, välbevarad, historik,	hsitorik, arkitektur, handel, turism, genuint,
Carolus Rex		omnämns kort, kikar fram,	fornlämning, byggnadsteknik, militärt, arkitekt, historik,	militärt monument, historik, utsikt	
Arsenalen		Borg på klippa, bevarar minnet av militär, arkitektur, historik	Referens till regementet här tidigare, arkitektur	arkitektur, borg, referens till regementet	
Rosenlundshuset		intressant, okonstlad massivitet,	sanering, arkitektur, 1970-tal, nutida värden		fyrkantat kamhus, marmor, förvaltning, byråkrati
Jarle Osnes byggnad		utryckslös nonchalans, rivning förutsätts, distraherande	arkitektur, 1970-tal, nutida värden		Skattemyndigheten, förvaltning, byråkrati, grustak,
Tidigare rikspolisstyrelsen		utryckslös nonchalans, viss elegans	arkitektur, 1970-tal, nutida världen		
Gatumiljö		medvetenhet under 1970-talet i struktur	bred trafikerad gata, avsaknad grönska, trafikseparering, torgmiljö		
Kanalen		fiske, historisk kontinuitet	orienteringsmoment, fiske, militärt		
Rosenlund	Historik, fiskhandel	detaljerad historik, militärt, fiske, handel, industri, riksintresse	Riksintresse, namnhistorik, fiskhandel	fiskhandel	
Övriga:	Turism, handel	televerketsmoderna kontor, artillerietablissemntet som ersattes av Arsenalen, värmeverket etc.	otterhällan = historik, gamla spinneriet =historik, gamla latin, engelska kyrkan, Rosenlundsverket	Kungsgatan 5 = arkitektur, Televerket = arkitektur, historik	Rosenlunds värmeverk = kretslopp